

Emmen in het perspectief van de es

van esdorp naar esstad

Colofon

Emmen in het perspectief van de es, van esdorp naar esstad
is een uitgave van de gemeente Emmen.

Tekst en redactie

Alterra

Adviesbureau Cuijpers

Bureau GrootDenken

Gemeente Emmen

Grafische vormgeving

Karel Hulsteijn (Alterra)

Druk

van Eck & Oosterink, Dodewaard

Beeldmateriaal

André Dekker (historisch kaartmateriaal)

Mikko Kriek (artist impressions)

Alterra (foto- en kaartmateriaal)

Adviesbureau Cuijpers (schets, foto- en kaartmateriaal)

Gemeente Emmen (foto- en kaartmateriaal)

Gemeente Emmen

Postbus 30.001

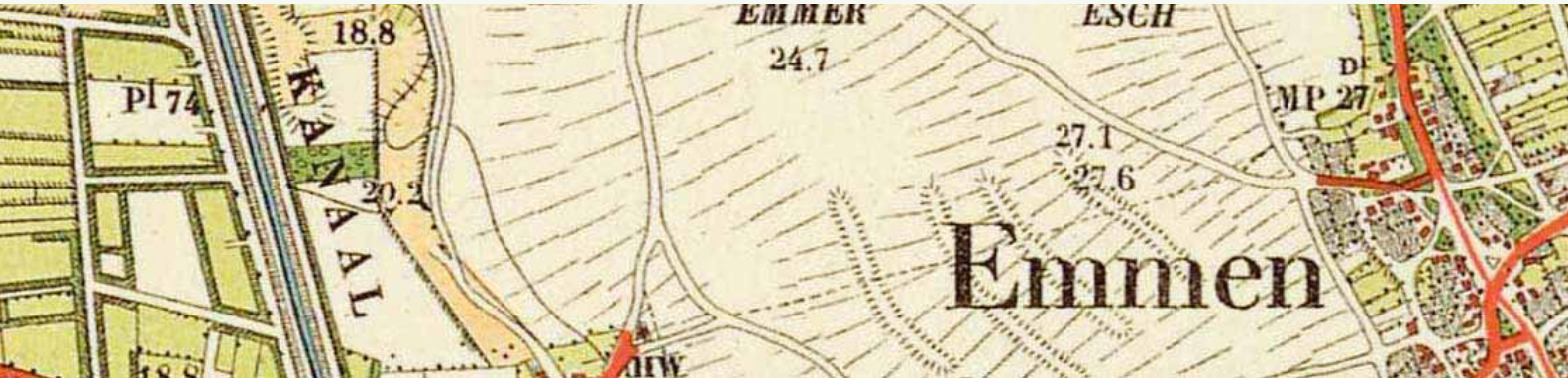
7800 RA Emmen

www.emmen.nl

Maart 2005

Emmen in het perspectief van de es

van esdorp naar esstad

Voorwoord

Historisch gezien is Emmen een esdorp. Ondanks de sterke groei van de stad is een deel van de oude essen en esdorp-structuur nog behouden gebleven. Daarmee is het nog steeds een belangrijk onderdeel van de identiteit van Emmen. Dit is mede het resultaat van de 'eigen' koers die Emmen sinds de jaren '50 heeft gevaren door te kiezen voor het behoud van open groene ruimten nabij de stad en tussen de verschillende woonwijken.

Anno 2005 zijn er ontwikkelingen gaande die vragen om een nieuwe visie op de ruimtelijke structuur van de gemeente Emmen. Deze visie wordt vastgelegd in het 'Structuurplan Emmen 2020'. Bij het maken van keuzes over hoe Emmen zich het komende anderhalve decennium ontwikkelt hoort een actuele visie hoe om te gaan met de essen, de Emmer es, Schimmer es en de Noordbarger es. Het onderzoek naar deze essen vormt een belangrijke bouwsteen voor het nieuwe Structuurplan voor Emmen.

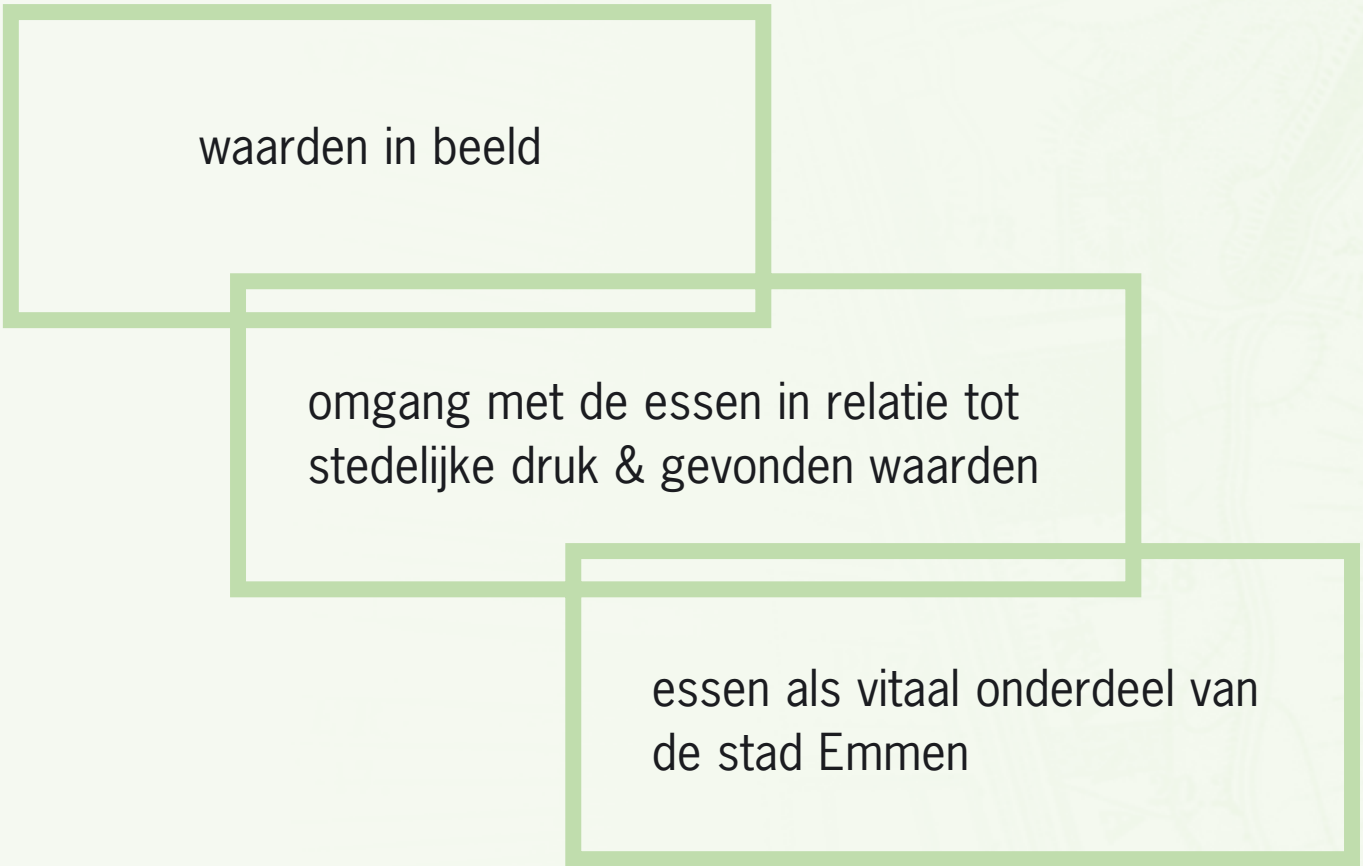
Voor mij geldt het uitgangspunt 'Wie bouwt aan de toekomst, zal het verleden moeten begrijpen en met respect inpassen in zijn handelen'. De vraag wat de waarden van de essen zijn voor de stad, volgt uit deze opgave en moet beantwoord worden. Een gestaag toenemende verstedelijkingsdruk en het knabbelen van de stad aan de randen van de essen vergroten des te meer het belang van een antwoord op deze vraag.

In dit boekwerk zijn vanuit de cultuurhistorie en toekomstbeelden de kwaliteiten van de essen in beeld en woord uiteengezet. Laten we er samen voor zorgen dat er verantwoord met de essen wordt omgesprongen en Emmen kan uitgroeien van esdorp naar esstad. Het boekwerkje kan als inspiratie worden gebruikt bij het vormgeven en organiseren van nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.

J. Hoogland-Foppen, wethouder ruimtelijke ontwikkeling

Inhoud

Achtergrond	7	Waarom dit onderzoek
Historie van de essen	9	Een es? Het ontstaan Sporen in het huidige landschap
Waardering van de essen	21	Historie Landschap Landbouw Ecologie Stedenbouw Beleving Profiel Samenvattend
Betekenis van de essen voor de stad	43	Stedenbouwkundige traditie van Emmen Consequenties van bouwen op de essen Afstand nemen van de stedenbouwkundige traditie Een open es met een bebouwde rand Conclusies bouwen op de es
Toekomstbeelden	51	Vanuit de kwaliteiten een ruimtelijk programma bedienen
Uitwerking voorkeursvariant	59	Model 2 Strategie Gereedschapskist Tijdshorizonten
Tot slot	71	

waarden in beeld

omgang met de essen in relatie tot
stedelijke druk & gevonden waarden

essen als vitaal onderdeel van
de stad Emmen

Achtergrond

Waarom dit onderzoek

Sinds de jaren vijftig/zestig heeft Emmen een forse groei doorgemaakt en heeft zich derhalve ontwikkeld van esdorp tot stad.

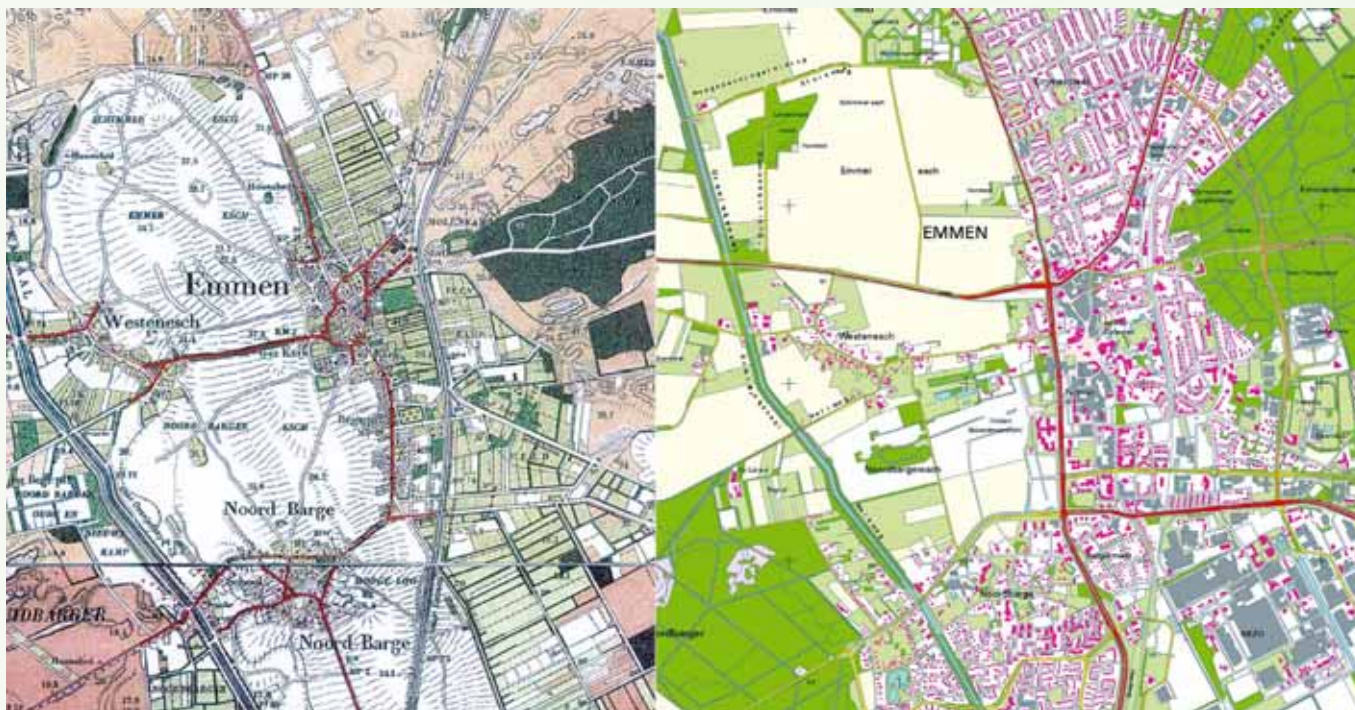
Anno 2005 is Emmen zich opnieuw aan het beraden op haar positie als stad en de ruimtelijke configuratie die daar bij past. Ze stelt daarvoor een structuurplan op. Een belangrijk element in de totale discussie over de gewenste structuur van Emmen is de vraag hoe er omgegaan moet worden met het fenomeen van de essen. De nadruk ligt daarbij, door de stedelijke druk vanuit het centrumgebied, op de Emmer es, de Schimmer es en de Noordbarger es.

De vraag doet zich voor hoe je het imago “groen en open” kan behouden en toch kan groeien. Dit kan alleen door de traditie van “eigenzinnig bouwen”, zoals deze lange tijd tegen de druk van het nationale compacte stad beleid in is gevoerd, voort te zetten. Om dat te doen is er een goede visie nodig op de ontwikkeling van de stad. In de visie van Emmen is het streven naar ruimtelijke kwaliteit een belangrijke troef om de balans te houden tussen groei en imago. Om de discussie goed te kunnen voeren is het gewenst om beter inzicht te hebben in de cultuurhistorische waarden en identiteit van de essen.

Daarvoor is onderzoek gedaan waarbij de cultuurhistorische, archeologische en landschappelijke waarden van de Schimmer es, Emmer es en de Noordbarger es in beeld zijn gebracht in relatie met de verdere ruimtelijke en stedenbouwkundige ontwikkeling van Emmen. De volgende opgaven zijn uitgewerkt:

- in beeld brengen van cultuurhistorische identiteit;
- benoemen van de essentiële waarden vanuit verschillende invalshoeken (landschap, landbouw, stedenbouw etc.);
- voeding bieden aan de maatschappelijke discussie over de betekenissen van de essen in relatie tot de toekomstige ontwikkeling van Emmen;
- voorstellen aanreiken hoe in de toekomst om te gaan met de essen.

Het onderzoek is mede mogelijk gemaakt door een Belvedere subsidie van het Stimuleringsfonds voor de Architectuur. Dit boekwerk is het eindresultaat van het onderzoek.

Emmer, Schimmer- en Noorbarger es rond 1900 en 2000.

Historie van de essen

Een es?

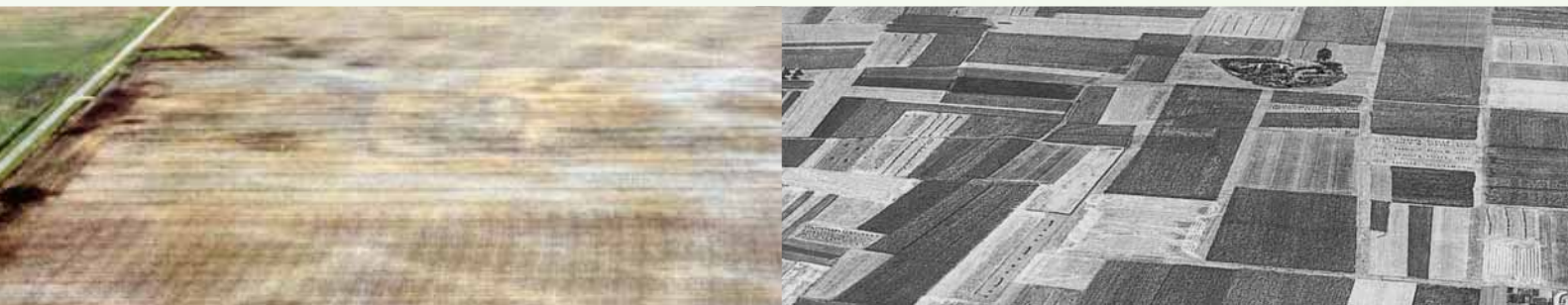
Een es is een eeuwenoud akkercomplex met een open landschap en een kleinschalige verkaveling waar boeren jaar in jaar uit verschillende soorten gewassen verbouwen, zoals rogge, boekweit, hennep en vlas en kool. Essen zijn ontstaan op de hoger gelegen delen in het landschap, de keileem-plateaus. Door de leem was de vruchtbaarheid goed. Om deze vruchtbaarheid te verbeteren en het lang braak liggen tegen te gaan is vanaf de Late Middeleeuwen het land bemest met zandhoudende plaggenmest. Als gevolg van deze eeuwen lange bemesting is in de loop der tijd een steeds dikkere zwarte bovengrond ontstaan en hebben essen een steeds

bollere ligging in het landschap gekregen. Deze gronden werden ontgonnen door een boer of een groep boeren. Dit deden ze om, naast veelteelt, ook granen te kunnen gaan verbouwen. De es ontstond meestal uit enkele los liggende kleine bouwlanden, welke in de loop van de tijd naar elkaar zijn toegegroeid. Het essen-landbouw-systeem was voor haar voortbestaan afhankelijk van omringde landschappen, zoals heide, bos, gras- en hooilanden. Deze omringde landschappen voorzagen onder andere in het materiaal voor de bemesting van de es en beweiding van het vee.

Het ontstaan

De Emmeres behoort tot de oudste essen van Drenthe. Al in de zesde tot achtste eeuw voor Christus heeft er aan de noordrand van de Schimmer es een vorm van landbouw plaatsgevonden. Hier heeft in die tijd een Celtic field gelegen. Dit is de oudst bekende vorm van georganiseerde landbouw, waarbij de vorm (vanuit de lucht gezien) sterke gelijkenis vertoont met een schaakbord.

Deze luchtfoto (links) van het Celtic field bij het Hijkerveld toont fraai het schaakbordachtige patroon van de akkercomplexen uit de IJzertijd. Een dergelijk akkerpatroon heeft vermoedelijk aan de noordkant van de Schimmeresch gelegen. De luchtfoto (rechts) is gemaakt van de Noorbarger es van vóór de ruilverkaveling. Het laat de grote hoeveelheid smalle, langgerekte akkers zien.

Emmen kent een aantal hunebedden en een grafheuvel. Ze bevinden zich op en nabij de Emmer- en Schimmer es.

Er heeft echter ook nog vóór deze tijd bewoning plaatsgevonden in het gebied van de huidige Emmeres. Het bestaan van de hunebedden op de es verraadt de vroegere aanwezigheid van de zogenaamde 'Trechterbekercultuur'. Het Trechterbekervolk leefde tussen 3400 en 2800 voor Christus. In de periode van de Trechterbekervolken zette de mens voor het eerst de natuur echt naar zijn hand. In deze periode begon men met het kleinschalig ontginnen van het oerbos en nam het beweiden van vee in het bos toe. Ook ontstonden kleine akkers, die met een eergetouw werden geploegd. Mede doordat de grondbewerking de grond uitputte, werden

regelmatig nieuwe plekken ontgonnen en in gebruik genomen als akker (de zogenaamde 'shifting cultivation'). Hierdoor verplaatsten de nederzettingen ook regelmatig. Ondanks al deze verschuivingen was er voor deze bewoners één constante in het landschap, en dat was de plek om de doden te begraven. De doden werden bijgezet in een hunebed. Deze hunebedden zijn op de Emmeres op meerdere plekken te vinden. Meestal lagen ze vlak bij een erosierand van het keileemplateau, want daar lagen vaak (grote) stenen aan de oppervlakte.

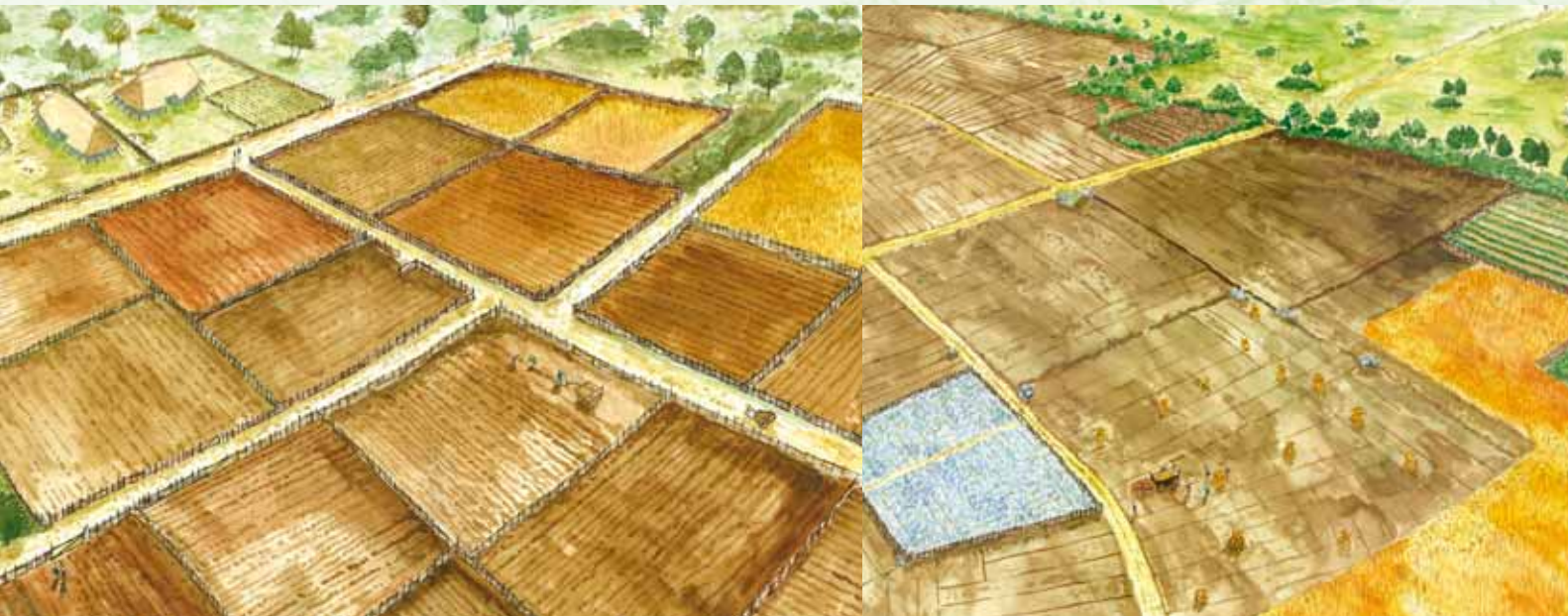

Nog steeds blijven stenen en keien uit de bodem tevoorschijn komen.

In de periode van 2800-1900 voor Christus heeft de klok-bekercultuur haar opwachting gemaakt. Bij deze cultuur ligt de oorsprong van het gemengd bedrijf op de zandgronden in Drenthe. Vanaf dit moment vond de bewoning geconcentreerder plaats en sliepen mens en dier onder één dak. De belangrijkste relictten die deze cultuur achter heeft gelaten zijn de verschillende grafheuvels.

De Emmer es, zoals we die nu kennen, is pas veel later ontstaan. Het vermoeden is dat de es voortkomt uit een aantal losse huiskampen (los liggende percelen) die verspreid in het veld lagen. Vanaf de 11^e-12^e eeuw begonnen deze

huiskampen aan elkaar te groeien. Deze percelen zijn vermoedelijk omheind geweest met vlechtwerk van takken. Dit wordt ook wel een 'proto-es' genoemd. De lengte en breedte van deze blokken lag meestal tussen 80 en de 120 meter. De omheining is verdwenen en zo is vermoedelijk in de Late Middeleeuwen (14^e-16^e eeuw) een open akker complex ontstaan. Bij dit groeiproces zijn nederzettingen die eerst bij de losliggende kampen hoorden verdwenen en is de es over de oude nederzettingen heen gegroeid. Dit is ook de reden dat er nu nog steeds onder de es veel archeologische resten te vinden zijn. Zo ligt er vermoedelijk iets ten noorden van Westenesch nog een oude nederzetting onder het esdek.

Deze twee figuren laten zien dat de es door de tijd heen langzaam is geëvolueerd van losliggende akkers tot een open akkercomplex. Links zien we een vroegmiddeleeuwse 'proto-es', van de hand van Mikko Kriek. De akkers zijn ongeveer een hectare groot en worden begrensd door vlechtwerken omheiningen. De boerderijen liggen in de directe omgeving van de akkers. Het ploegen gebeurt door een door een os getrokken eergetouw. In de late Middeleeuwen (r) zien we dat de door perceelssplitsing en door collectieve ontginningen de es een zeer kleinschalige strokenverkaveling heeft gekregen. De bijbehorende nederzetting is reeds van de es verdwenen. De grondbewerking vindt nu plaats met een door paarden getrokken keerploeg.

Emmen

Op deze impressie laat Mikko Kriek zien dat de veldgronden in de Middeleeuwen (links) een geheel ander karakter hadden dan in de negentiende eeuw (rechts). Ze bestonden in de Middeleeuwen uit een afwisseling van bossen, struwelen, halfopen parklandschappen en heischrale graslanden. De veestapel bestond toen voornamelijk uit runderen, paarden en varkens. Dit in tegenstelling tot de open heidevelden in de negentiende eeuw. Hier werd heel intensief met schapen beweide. Doordat de heide ook nog eens werd afgeplagd ontstond er een vrijwel boomloos heidelandschap.

Sporen van geschiedenis in het huidige landschap

De essen mogen dan al eeuwen oud zijn, in het huidige landschap zijn ze nog steeds prominent aanwezig. Het is bijzonder dat in al die jaren de essen zo'n belangrijke rol in het landschap gespeeld hebben, en nog steeds spelen. Natuurlijk is er in de loop der tijd ook veel veranderd in het landschap. Ondanks al deze veranderingen bieden de essen en hun bodemschatten een belangrijke bron van informatie voor historici.

Brinken

De Brinken zijn zeer kenmerkend voor het esdorpenlandschap in Drenthe. De voornaamste functie van de brinkruimten was de verzamel- of inschaarfunctie voor het vee. Van hieruit werd het vee 's morgen verzameld en gezamenlijk onder leiding van een herder naar de weide- en heidegronden geleid. Bij terugkomst 's avonds werd het vee weer ingeschaard in de brink. Daarom hebben brinken vaak een techtervormige structuur.

In Westenesch is de situatie van weleer nog bijzonder goed te beleven.

Tekst bord: Westenesch is een brinkdorp, een van de oudste dorpsvormen van Nederland. Dit is de grote brink, die geen officiële naam heeft. Waarschijnlijk is het dorp in de buurt van deze brink ontstaan, ten westen van de es. Op deze manier is het dorp ook aan zijn naam gekomen. De brink was vroeger gemeenschappelijk bezit en werd beheerd door de buurtschap of marke. Een brink was meestal met eiken beplant. De boerderijen waren oorspronkelijk grotendeels om de brink heen gegroepeerd. In Westenesch staan veel Saksische boerderijen, sommigen hiervan zijn een rijksmonument. Het dorp heeft in 1991 het predikaat "beschermde dorpsgezicht" gekregen. Omstreeks 1650 telde Westenesch dertien huizen waarvan er tien landbouwbedrijven waren. Rond 1800 waren dit er drie keer zoveel.

Rond 1830 zijn de meeste van deze trechters in zowel Emmen als Westenesch al omkranst met nieuwere bebouwing. Meestal zijn er na deze omkransting weer nieuwe (secundaire) brinken gevormd. Zoals gezegd, liggen de brinken meestal als een spin in een web van wegen of veedriften. Ze vormen de verbinding tussen het dorp en het omliggende landschap en dus ook de es. De wegen die in de loop van de tijd ook over de Emmer es zijn gaan lopen beginnen altijd in een van de brinken van Emmen of Westenesch en lopen van daaruit de es op in de richting van de heidevelden en de hooilanden van de Sleenerstroom.

In Emmen zijn de brinkruimten voor een groot deel opgegaan in de grootschalige nieuwbouw. Op de topografische kaart zijn ze nog wel zichtbaar. Zo zijn alle trechtersvormige ruimten vroegere brinken geweest. Enkele snoeilinden in het centrum vormen de laatste herinnering aan de voormalige brinkruimte aldaar.

In de stad Emmen zijn de oude brinken op sommige plekken goed herkenbaar, op andere plekken zijn slechts enkele details te herkennen.

Wegenpatroon

In grote lijnen wordt de omtrek van de es weergegeven door historische wegen: de Sluisvierweg aan de noordzijde, de Odoorneweg aan de oostzijde en de Westenesserstraat als een scheiding tussen de Emmer- en de Noordbarger es. De weg ten westen van de es is met de ruilverkaveling verdwenen en daar is een rechte weg (Schietsbaanweg) voor in de plaats gekomen. Binnen de bebouwde kom van Westenesch is het wegenpatroon nog zeer gaaf, evenals de brinkruimten

met hun karakteristieke driehoeksvorm. In Emmen is het wegenpatroon minder goed zichtbaar. Ook de brinkruimten zijn slecht herkenbaar; slechts enkele relictten herinneren hieraan. Zowel op de Noordbarger-, Emmer- als Schimmer es hebben verschillende wegen gelopen. Er liepen bredere wegen, maar ook kleine (kerke)paden over de es. Mogelijk werden ook de vele kavelgrenzen als pad gebruikt. Dit wegen- en kavelpatroon is met de ruilverkaveling volledig verdwenen.

Uit de kaart van 1850 en van 1910 blijkt dat er over de es verschillende wegen en (kerke)paden (stippellijn) hebben gelopen. Dit houdt in dat er in het verleden dus veel verkeer over de es moet zijn geweest. Dit was voornamelijk het vee dat van de heide weer terug naar de verschillende brinken in de dorpen werd geleid.

Percelering

Wanneer we kijken naar het beeld van de 1832 kadastrale kaart, blijken er rond die tijd zeer veel kleine perceeltjes op de es voor te komen. Met het grote aantal gebruikers was ook het grondgebruik op de es zeer divers. Het kavelpatroon is van blokvormig naar een kleinschalige strokenverkaveling gegaan. Pas na de ruilverkaveling halverwege de 20^e eeuw is deze hoofdstructuur verloren gegaan.

Hoogteverschillen

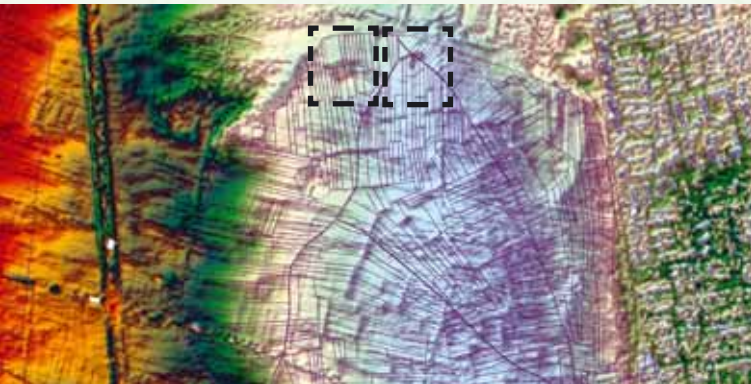
Het hoogteverschil van de es ten opzichte van de omgeving is goed zichtbaar. Op grotere afstand verdwijnen de boerderijen achter het esdek. Deze bolle ligging van de akker is voor- namelijk ontstaan door het opwerpen van plaggenbemesting.

Het landschap kent verder nog veel kleinere hoogteverschillen die voor de leek minder duidelijk waarneembaar zijn, maar die de geoeefende kijker interessante informatie geven over het vroeger gebruik van de es. Op het actueel Hoogte Bestand

De bolling van de es is goed te ervaren. Met het toenemen van de afstand tot de rand van de stad verdwijnen de boerderijen aan de rand van de stad 'langzaam' achter het esdek.

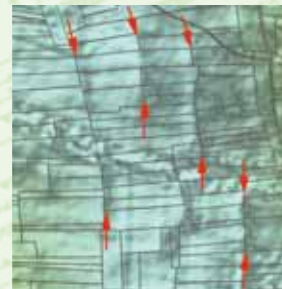
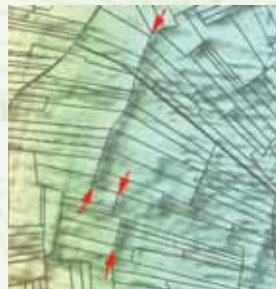
Nederland (AHN) zijn verschillende cultuurhistorisch waardevolle relictten te zien. Als eerste liggen er op de Schimmer es twee kuilen in het reliëf. Dit zijn zeer waarschijnlijk oude dobben (drinkput voor het vee) geweest. De kans dat er rond deze dobben archeologische vondsten

rood = laag & blauw = hoog

Hier is met behulp van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) het huidige reliëf in beeld gebracht. Wanneer we de kadastrale kaart van 1832 er overheen leggen blijken veel van deze ruggen perfect te passen over de toenmalige perceelsgrenzen. Uit dit plaatje blijkt dan ook dat het 19e eeuwse geraamte van de es, ondanks de ruilverkaveling, nog voor een groot deel in takt is (bron: André Dekker).

kunnen worden gedaan is zeer groot. Ook vinden we in het huidige reliëf verschillende langgerekte ruggetjes. Wanneer deze worden vergeleken met het perceelspatroon van de kadastrale kaart uit 1832, blijken deze ruggetjes opvallend vaak goed overeen te komen met de kopse kant van lange percelen.

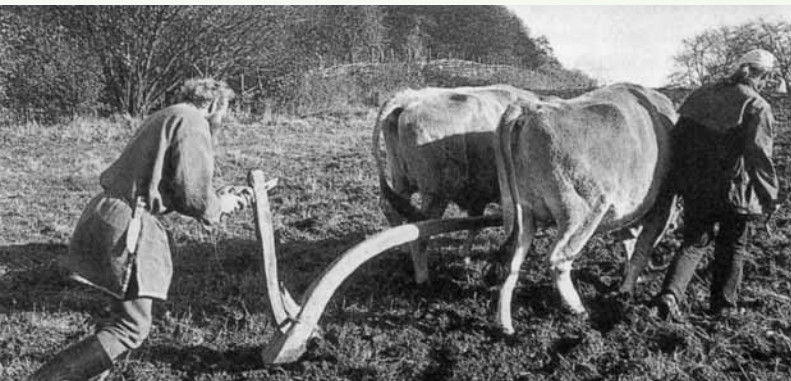

Deze uitsnede laat heel duidelijk de wendakkerruggen zien (welke zijn ontstaan door de keerploeg). De perceelsgrenzen van de kadastrale kaart van 1832 corresponderen opvallend goed met veel van de ruggetjes die te zien zijn op de AHN (rode pijltjes).

Percelen die dwars op het kavelpatroon stonden (en dus dwars op de ploegrichting) werden gebruikt om de ploeg te keren. Deze ruggetjes worden ook wel wendakkers, akkerbergen of wendakkerruggen genoemd. Door het keren van de ploeg werd grond opgeworpen en zo ontstonden verhogingen in het maaiveld. Voor de reconstructie van vroegere akkercomplexen in het veld is een kartering van de nog aanwezige wendakker-ruggen een belangrijk hulpmiddel. Ze laten in feite het 'skelet' van het ontginningspatroon op de es zien. Het is bijzonder dat ondanks de grootscheepse ruilverkaveling halverwege de 20^e eeuw de wendakkers op de essen van Emmen nog zo goed zichtbaar zijn. Ze vormen nu het enige in het veld zichtbare

restant van het vroegere agrarische gebruik van de es. De belangrijkste cultuurhistorische waarde van de wendakker-ruggen betreft hun relatief ongestoorde bodemopbouw. Omdat de wendakkeruggen in de loop der eeuwen steeds hoger werden, raakten de lager gelegen delen daarvan geleidelijk aan buiten het bereik van de ploeg. Ze werden als het ware gefossiliseerd en vormen voor onderzoekers een belangrijk paleo-ecologisch¹ en bodemkundig archief.

¹ Paleo-ecologie doet onderzoek aan stuifmeelkorrels (pollen) in bodems. Aan de hand van analyse van deze pollen is de ouderdom van vegetaties te bepalen en kan een beeld worden gevormd van het landschap in die tijd.

Met de overgang van een nieuwe ploegtechniek, namelijk van het eergetouw (l) naar de keerploeg (r), zijn de wendakkerruggen ontstaan.

Waardering van de essen

Historie

Wanneer we alle 300 essen in Drenthe met elkaar vergelijken, blijken de Emmer essen tot een kleine groep interessante essen te behoren die zeer veel archeologische waarden in zich herbergen en een grote ouderdom hebben. Zo is de Emmer es vermoedelijk rond de 10^e 11^e eeuw ontstaan.

Zowel de Schimmer-, de Emmer- als de Noordbarger es verbergen verschillende tijdslagen in zich. Met de hunebedden en grafheuvel de prehistorie nog zichtbaar. Archeologische vondsten doen vermoeden dat er aan de noordrand van de Emmer es een Celtic Field moet hebben gelegen en dat er waarschijnlijk één of meerdere vroeg Middeleeuwse nederzettingen onder het esdek liggen. Het microreliëf (met o.a. de wendakkerruggen) op de essen verraadt weer het 17e tot 19e eeuwse gebruik van de essen. Deze etalage van verschillende tijdvakken is iets dat de Emmer-, Schimmer- en Noordbarger es tot waardevolle historische eenheden maakt.

Het gebruik door de eeuwen heen heeft altijd een stempel gedrukt op het uiterlijk van de essen. De laatste decennia zijn de veranderingen echter erg snel gegaan: sommige essen zijn door verstedelijking verdwenen (zoals tussen Zuidbarge en Noordbarge). De Noordbarger es dreigt nu ook meegenomen te worden door de stedelijke ontwikkelingen.

Daarnaast heeft schaalvergroting door de ruilverkaveling, de scherpe afbakening van de es door bebouwing van Emmen en het Oranjekanaal het karakter van de Emmer es onomkeerbaar veranderd. Om het resterende esdorpenlandschap rondom Emmen intact te houden, zal deze tegen verdere oprukkende verstedelijking in bescherming moeten worden genomen.

Landschap

Essen liggen altijd op heel specifieke plekken. Ze liggen op de overgang van lage, natte gronden naar hoge droge gronden met heide of bos. De dorpen ontstonden nabij de akkers op de helling (de es). Deze ruimtelijke situering is in Emmen nog herkenbaar. De essen bij Emmen markeren het zuidelijkste punt van de reeks van essen op de Hondsrug.

De ruimtelijke opbouw van het essenlandschap rondom Emmen is nog zo goed als intact. Dit is bijzonder te noemen aangezien veel esdorpen in hun groei de es hebben opgeslokt. Emmen is uitgegroeid tot een stad van meer dan 100.000 inwoners en heeft vaak tegen de, in die tijd (jaren '50 en '60 van de vorige eeuw) heersende stedenbouwkundige opvattingen in, met succes haar bijzondere kwaliteiten weten te behouden.

De essen bij Emmen hebben een zeer sterke ruimtewerking. Een uniek fenomeen dat in Nederland langzaam aan het verdwijnen is.

De randen van de essen worden nog op een paar punten begrensd door hoogopgaande eiken. Een rand zoals die vroeger heeft bestaan om het wild te keren is niet meer aanwezig.

Het zicht op de rand van Emmen, vanuit het noorden over de Emmer es gezien, is nog opmerkelijk groen. Het dorp Westenesch ligt er nog bij alsof er in honderden jaren niet veel is veranderd.

Westenesch heeft dan ook niet voor niets de status beschermd dorpsgezicht gekregen.

De Emmer- en Schimmer es vallen op door hun sterke ruimtewerking en hun ongereptheid. De essen vormen een redelijk herkenbare landschappelijke eenheid. Met name de ruimtelijke samenhang tussen Emmen en de Emmer es is goed zichtbaar en delen van de randen van deze es zijn als zeer fraai te karakteriseren. Bijzondere elementen in de randen zijn de opgaande begroeiing als het bos bij het langgraf, het schietbaanbosje, de eiken langs de Odoorneweg en het Oranjekanaal. Ook de hunebedden zijn van hoge kwaliteit en het dorp Westenesch met zijn beschermde dorpsgezicht vormt een uniek gave afronding van de es. De ruimtelijke samenhang met andere landschappen, zoals de hooilanden van de Sleener Stroom, is echter al sinds de aanleg van het Oranjekanaal grotendeels verdwenen.

De Noorbarger es is minder sterk als geheel te ervaren door de beperktere omvang en door de aantasting van de eenheid (verbrokkeling). Er zijn grote verschillen tussen de samenstellende delen van deze es. Grofweg is hij op te delen in een noordelijke rand (die ruimtelijk samenvalt met de zuidelijke rand van de Emmer es en het dorp Westenesch), een oostelijke rand (stadscentrum Emmen), een zuidelijke rand (de noordrand van Noordbarger) en een westelijke rand (Oranjekanaal). De afzonderlijke delen hebben ondanks de verbrokkeling nog een aanzienlijke schaal. Het gebied in eigendom van de Waterleidingmaatschappij Drenthe beslaat zo'n 60 hectare (noordelijke rand). Dit gebied is nu deels bebost. Met relatief kleine ingrepen (geheel- of gedeeltelijke kap) is hier een deel van de oude landschappelijke relatie met het dorp Westenesch te herstellen.

De Noorbarger es is versnipperd.

Het beeld van het gebied grenzend aan het stadscentrum van Emmen (westelijke rand) wordt goeddeels bepaald door stedelijke functies zoals onder meer: kantoorlocatie Ernst & Young / Inter Pares, gemeentehuis, politiebureau, bioscoop, vrijstaande woningen, bejaardencentrum en de dierentuin met haar traverse en haar parkeerplaatsen. Hier is de landschappelijke relatie met Emmen nog maar heel beperkt. De zuidelijke rand van de es langs het dorp Noordbarge en de westelijke rand langs het Oranjekanaal zijn nog zeer open en in agrarisch gebruik. Op sommige plekken is de landschappelijke relatie met het dorp Noordbarge nog sterk aanwezig.

Oude prent (circa 1955), zicht over de kerkweg van Noordbarge naar Emmen.

Landbouw

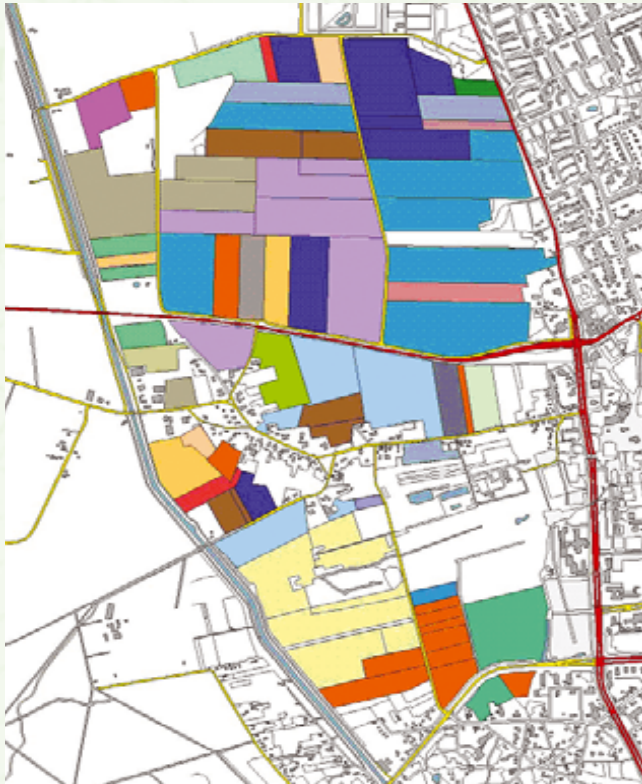
Het is zeer waarschijnlijk dat de komende jaren het agrarisch grondgebruik van de essen zal veranderen. Momenteel is 80% van de essen in gebruik als akkerbouwgrond. De herziening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid betekent lagere opbrengstprijzen voor akkerbouwgewassen. De prijsdaling kan op de korte termijn wellicht nog worden opgevangen door schaalvergroting van bedrijven. Dit betekent dat het aantal bedrijven met grond op de essen ook afneemt. Daarnaast is er onzekerheid in de afzet van aardappels naar de AVEBE. Men kan verwachten dat er in dat geval een diversificatie van de landbouw gaat optreden. Bijzondere teelten en innovatieve producten kunnen dan het beeld gaan bepalen, hetgeen helemaal niet slecht hoeft te zijn voor het landschapsbeeld.

Hierbij is op grond van de bedrijfstructuur (geen landbouwbedrijven die inflexibel zijn vanwege ingehuurd personeel) te verwachten dat de landbouwbedrijven flexibel op de nieuwe ontwikkelingen kunnen inspelen. Er is momenteel geen enkele aanleiding om te verwachten dat er gronden op de essen braak zullen komen te liggen bij gebrek aan landbouw-mogelijkheden.

De landbouw is een sterke speler op de Drentse essen en het is op afzienbare termijn niet te verwachten dat de continuïteit van deze functie in gevaar komt, ondanks het feit dat er veel veranderingen op stapel staan. Er ligt vanuit het perspectief van de landbouw en vanuit het perspectief van de stad nog een breed terrein van verbredingsmogelijkheden braak.

De landbouw is nog vitaal op de es. Ook op deze essen komen (hobby) weilandjes met paarden en volkstuinten voor.

Percelen per bedrijf op de Noordbarger-, de Emmer- en de Schimmer es (bron LNV 2003).

Ecologie

De actuele ecologische waarden van de beide Emmer essen zijn gemiddeld tot hoog te noemen, wanneer we dit vergelijken met andere essen in Drenthe. Het rapport Drentse Essen (Buro Bakker, 1998)² vermeldt voor de beide essen dat er plaatselijk schrale wegbermvegetaties voorkomen. Vooral bij de Emmer es komen er kwartels tot broeden. De kwartel is een typische vogelsoort van de essen, evenals de Geelgors. Tijdens de veldexcursies, gehouden in het najaar 2004 ten behoeve van dit project, is de Geelgors op de Emmer es waargenomen. De Emmer es voldoet daarmee aan het ecologische beeld van eslandschappen. Dit is bijzonder, aangezien dit lang niet meer voor alle essen opgaat. Ondanks de stedelijke invloeden op de Noordbarger es, komen hier plaatselijk waardevolle akkerranden en beschermde soorten voor, zoals het Grasklokje en de Gele Ganzebloem. De Noordbarger es is geenszins een ecologisch geïsoleerd gebied. Het maakt met haar akkerranden en de beplanting langs het Oranjekanaal deel uit van een ecologische noord-zuid verbinding die via de Schietbaanbosjes langs de Emmer es naar de bossen van Emmen-Noord loopt. Ook de faunistische waarden van de essen zijn relatief hoog. Op de Emmer es komt een Rode lijst dagvlindersoort voor. Op de Noordbarger es zitten veel riet- en moerasvogels in een

² Buro Bakker, 1998. Drentse essen; toepassingsmogelijkheden voor natuur en landschap. Buro Bakker adviesbureau voor ecologie te Assen. In opdracht van de Provincie Drenthe.

dobbe en er komen veel roofvogels en uilen voor. Vooral de omgeving van het dorpje Westenesch kent hoge natuurwaarden. In de ecologisch zeer waardevolle erf- en straat-

beplantingen komen zoogdiersoorten voor die onder de Flora en Faunawet vallen.

torenvalk

ransuil

kwartel

havik

grasmus

geelgors

bosuil

grasklokje

Gele Ganzenbloem

Vele, soms zeer zeldzame, vogel- en plantensoorten sieren het landschap rond Emmen.

Stedenbouw

De stad Emmen heeft een stedenbouwkundige traditie die uniek is in Nederland. In de jaren '60 en '70 vertrokken busladingen vol studenten en ontwerpers naar Emmen om de nieuwste ontwikkelingen op stedenbouwkundig gebied te ervaren.

Karakteristiek voor de stad Emmen is het imago van de "Open Groene Stad". Emmen is opgezet als een cluster van groene, lage bebouwingsvelden temidden van grote herkenbare groene tussenruimten. De bebouwingsvelden zijn de afzonderlijke woonwijken die worden begrensd door groene zones. Deze groenzones hebben vaak een natuurlijke of historische oorsprong: de Emmerdennen, het gebied rondom Zuidbarge en het Noordbargerbos. Bij de entree van de stad vanuit het

westen is er dankbaar gebruik gemaakt van deze groene ruimtes. Via deze grote open ruimte (groene entree) duik je onverwachts het stadscentrum van Emmen in.

De essen spelen in deze stedenbouwkundige opzet een grote rol. De Noordbarger es, de Emmer- en de Schimmer es vervullen ook die functie van groene zone als begrenzing van de verschillende omliggende bebouwingseenheden. Het karakter van Emmen wordt grotendeels ontleend aan haar esdorpverleden.

Dat de Emmer es en de Noordbarger es vlak tegen het centrum aan liggen, vergroot hun stedenbouwkundige waarde. Het gebied is bij uitstek geschikt als een uitloopgebied voor de

De essen van Emmen hebben nog niet de status maar wel de uitstraling van een landschapspark als Sonsbeek in Arnhem of de Bossche Broek in 's Hertogenbosch. Op termijn is dit echter zeer wel mogelijk.

bewoners van Emmen. Gezien het groeiende aantal bewoners van het stadscentrum zal de waarde alleen nog maar toenemen. Juist door de grote tegenstelling vormen dergelijke groengebieden waardevolle elementen in de totale stedelijke structuur. De situatie kan vergeleken worden met het landgoed Sonsbeek in Arnhem of het Bossche Broek in 's-Hertogenbosch. Het zou mooi zijn als in de toekomst Emmen zich kan (blijven) meten met deze gebieden.

Beleving

Uit de reacties op de bewonersavond in november 2004, de reacties op de brochure en de verschillende gesprekken met mensen in het veld, kunnen we concluderen dat de essen sterk gewaardeerd worden door bewoners van Emmen. Het is met name de grootte en de uitgestrektheid die de mensen zeer

hoog waarderen. Rijdend naar het centrum van Emmen over de Frieslandroute is dan ook een bijzondere ervaring. Je ervaart de ruimte van de es zeer intensief voordat je het stedelijke gebied van Emmen induikt.

Ondanks het positieve oordeel over de essen, moeten we vaststellen dat de visuele relatie vanuit Emmen centrum met de es fragmentarisch te noemen is. Wel is er sprake van een indrukwekkend uitzicht op de es vanaf de derde verdieping van de meeste gebouwen in de rand van Emmen en Emmen centrum. Welke stad van het formaat van Emmen kan een dergelijk uitzicht vanuit haar centrum bieden? Het oude dorp Westenesch heeft nog wél een sterke (visueel ruimtelijke) relatie met de es.

Vanuit de flats in het centrum heb je een adembenemend uitzicht.

Emmen' betekent veel voor ons en Westersch in het bijzonder.
De eren geven Emmen, ooit ook een esdorp, zijn
„open gericht“ en zonden zo goed mogelijk behouden
moeten blijven, zoals ook in het beleden gebeurde.
Westersch is niet van niets „beschermde dorpsgericht“
ook hier is de visueel puntelijke relatie met het
omliggende land nog bewaard gebleven. Dit mag
niet verloren laten gaan!
De bebouwing op de Barger esch laat goed zien
hoe het moet moet. Noordtarg is niet meer!
Het is een wijk van Emmen.
Heel veel mensen fietsen, wandelen, spelen hier!
Het boerenland moet behouden blijven, aangevuld
met fiets- en wandelpaden, picknicktafels, bleeget-

Voorbeeld van één van de vele ingezonden brieven naar aanleiding van vragenlijst uit de brochure. (Emmen en het perspectief op de es, 'van esdorp naar esstad' van november 2004).

Samenhang

Van oudsher was er sprake van één groot aangesloten complex van essen die bij verschillende dorpsgebieden horen (Zuidbarge, Noordbarge, Westenesch, Emmen). De samenhang tussen de essen is op dit moment niet meer te beleven. Met betrekkelijk weinig middelen is de ruimtelijke samenhang op sommige plekken echter wel weer te herstellen. Er is nu een kleine es die meer oogt als een stadspark (Noordbarger es) en een hele grote es, die door het ontbreken van een sterke begrenzing in het landschap 'wegloopt' (Emmer es en Schimmer es). Qua beleving zijn dit totaal verschillende gebieden. Alhoewel de samenhang tussen Westenesch en de Emmer es fysiek moeilijk te beleven is (er is slechts een enkel

pad dat vanuit het dorp de es opgaat en dan nog maar een klein stukje), draagt ze wel degelijk bij aan de kwaliteit van de omgeving. De visuele relatie van Westenesch met de Noordbarger es is verstoord door de bosaanplant van het waterwingebied.

In de overgang stades gebeurt veel; nieuwbouw (kantoorpanden, politiebureau, bioscoop, woonwijk), parkeren,...

Herkenbaarheid

De essen hebben van oudsher een sterk landbouwkundige functie gehad. Momenteel is de Emmer es nog steeds in gebruik als landbouwgrond, echter de Noordbarger es begint deze functie steeds meer te verliezen. Door de verrommeling in de randen van de Emmer es en het multifunctionele gebruik van de Noordbarger es, dreigt de herkenbaarheid te verdwijnen. Het bos op de Noordbarger es wordt door sommige bewoners als storend ervaren. Voor anderen verhoogt dit juist de belevingswaarde omdat het bos beschutting en afwisseling biedt.

..... boerderij wonen, volkstuinten, boomkweek, maar ook verrommelde bedrijfsterreinen.

Emmen

Toegankelijkheid

Belangrijk verschil tussen de essen is de toegankelijkheid. De Noordbarger es is goed toegankelijk voor de mensen uit het centrum, en blijkt een belangrijke stedelijke uitloopfunctie te hebben (een ommetje maken). Met name voor de ouderen met een beperkte actieradius vergt het evenwel de nodige inspanningen om de es te bereiken.

De Emmer en Schimmer es zijn minder goed toegankelijk. Het is moeilijk om vanuit het centrum de es op te komen. Bovendien is de es te groot voor een ommetje van een uurtje.

Voor de langere wandelingen zou de Emmeres prima geschikt kunnen zijn. Dan zou wel het aantal paden uitgebreid moeten worden zodat er aantrekkelijke rondwandelmogelijkheden ontstaan. Dit vraagt geen grote ingrepen in het landschap. Hierbij zou goed aangesloten kunnen worden bij het historische wegenpatroon. Twee of drie extra paadjes voorzien al snel in de behoefte.

De Noordbarger es is redelijk tot goed toegankelijk. Wandelpaden ontsluiten het gebied van het waterleidingbedrijf en de traverse ten behoeve van de diertuin doet ook goede diensten als verbinding tussen centrum en es. De Emmer- en Schimmer es zijn niet goed ontsloten.

Bij alle essen zijn nog de oude toegangen tot de es terug te vinden. Deze eindigen nu allen al na enkele tientallen meters.

Het beeld van de essen

Met name het vrije uitzicht over de essen wordt geroemd. Dit is dan ook een aandachtspunt voor ontwikkelingen aan de randen. Het silhouet van Westenesch kijkend vanuit het noorden (over de Emmer es) is als zeer hoog te waarderen. En vanaf het hoogste punt midden op de es kijkend naar het oosten is er een mooi zicht op de stedelijke rand van Emmen. Over de bolling van de es heen steken de daken van de boerderijen aan de rand van Emmen uit de akker. De hoogbouw wordt vanuit dit perspectief goeddeels aan het oog onttrokken door de beplanting langs de Odoorneweg. Door

het landbouwkundig gebruik, het verbouwen van gewassen (zaaien, groeien, bloeien, oogsten) zijn de seizoenen goed te beleven. De ligging nabij de stad maakt dit nog eens extra bijzonder. Welke andere grote stad heeft zo dicht bij het centrum nog zo'n sterke relatie met de seizoenen?

Emmen

De seizoenen, zelfs in het centrum van Emmen nog goed te beleven.

Profiel

In Drenthe is de afgelopen jaren veel aandacht aan de essen besteed, met name aan de archeologische en cultuurhistorische kwaliteiten en in beperkte mate aan de landschappelijke kwaliteiten. Het omvangrijke proefschrift van Theo Spek over de essen in Drenthe is daar onder meer een uitvloeisel van. De essen zijn in Drenthe vergeleken met andere gebieden in Nederland goed bewaard gebleven. Dat geldt zowel voor het spreidingspatroon van de essen op de hoger gelegen zandgronden in de provincie als voor de essen afzonderlijk.

Binnen de afzonderlijke essen in Drenthe nemen de essen van Emmen een belangrijke plaats in. Het is in feite de enige stad van deze omvang die nog een es heeft die functioneert als landbouwgebied. Ook de ligging van Emmen pal langs de es is uniek. Een stad als Beilen vindt bijvoorbeeld ook haar oorsprong in het esdorp. De stad heeft echter haar essen volgebouwd.

Zoals Emmen z'n karakteristiek ontleent aan de es en haar agrarische historie, zo heeft Hoogeveen dat vanuit het veendorp en de veenontginning. Meppel heeft dat met haar waterlopen en Coevorden heeft dat met haar vestingstad-verleden.

De lagere verstedelijkingsdruk in Drenthe ten opzichte van West-Nederland is een kans om zorgvuldig te kunnen blijven omgaan met de essen. Tegelijkertijd is die lagere verstedelijkingsdruk ook een indirect gevaar voor het voortbestaan van de essen in Drenthe. De geschiedenis leert namelijk dat een hoge dynamiek (ontwikkelingsdruk) vaak een voorwaarde is voor een sterke maatschappelijke mobilisatie gericht op behoud van gemeenschappelijk gedragen waarden. Dit zien we bijvoorbeeld in esdorpen in het drukbevolkte Gooi. In de esdorpen Huizen, Blaricum en Laren en Soest zijn nog gedeelten van de engen behouden gebleven. Zij worden nu echter belangrijk gevonden voor de identiteit van die plaatsen en men gaat daar nu veel zorgvuldiger met de historische bouwlanden om dan vroeger het geval was. In Emmen ontbreekt die stedelijke druk en lijkt het nog lang niet zover te zijn. Dit vraagt dan ook een zeer zorgvuldige afweging door politiek en bestuur bij het maken van keuzes rondom de es.

Emmen

Bij de Emmer- en Schimmer es is sprake van een hoge kwaliteit als het gaat om de ruimtewerking. Een kwaliteit die de situatie bij Dwingelo en Uffelte, hier op de foto, benadert.

Bijzonder en zeer hoog te waarderen is de aanwezigheid van vier hunebedden en een grafheuvel rond de Emmer- en Schimmer es. Met name het langgraf en het hunebed in het Schietbaanbosje springen eruit. De situatie hunebed en es is bijzonder in Nederland, maar ook binnen Drenthe is dit maar op een beperkt aantal plaatsen het geval. Zie hier een fraai voorbeeld van het hunebed nabij de Kampakker in Eext.

Twee voorbeelden van sterke silhouetten van esdorpen Anloo, zich naar het noorden over de zuid es (boven) en Sleen, zich vanuit het noorden (onder). Westenesch en delen van de rand van Emmen kunnen de vergelijking nog goed aan.

Emmen

Samenvattend

Historie

- Veel archeologische waarden (dobben, celtic fields, deels intact bodemarchief, etc.) en grote ouderdom.
- Verschillende tijdslagen zichtbaar in het landschap (prehistorie: hunebedden & grafheuvel, middeleeuwen: oude wegen, 13^e - 19^e eeuw: wendakkerruggen, laatste 150 jaar: Oranjekanaal en schaalvergroting).

Landschap

- Emmen is uitgegroeid tot een stad (gemeente) van meer dan 100.000 inwoners en heeft toch haar bijzondere landschappelijke kwaliteiten weten te behouden.
- De Emmer- en Schimmer es vallen op door hun sterke ruimtewerking en hun ongereptheid.
- Met name de ruimtelijke samenhang tussen Emmen en de Emmer es is goed zichtbaar en delen van de randen van deze es zijn als zeer fraai te karakteriseren.
- Het dorp Westenesch met haar beschermde dorpsgezicht vormt een unieke gave afronding van de es.

Landbouw

Het is zeer waarschijnlijk dat de komende jaren het agrarisch grondgebruik van de essen zal veranderen. Momenteel is 80% van de essen in gebruik als akkerbouwgrond. De herziening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid kan een diversificatie van de landbouw gaan inluiden. Bijzondere teelten en innovatieve producten kunnen dan het beeld gaan bepalen, hetgeen helemaal niet slecht hoeft te zijn voor het landschapsbeeld.

- Op grond van de bedrijfstructuur (geen landbouwbedrijven die inflexibel zijn vanwege ingehuurd personeel) is te verwachten dat de landbouwbedrijven flexibel op de nieuwe ontwikkelingen kunnen inspelen.
- Er is momenteel geen enkele aanleiding om te verwachten dat er gronden op de essen braak zullen komen te liggen bij gebrek aan landbouwmogelijkheden.

Ecologie

- De actuele ecologische waarden van de beide Emmer essen zijn gemiddeld tot hoog te noemen, wanneer we dit vergelijken met andere essen in Drenthe.
- De Emmer es voldoet met o.m. de Geelgors en de Kwartel aan het ecologische beeld van eslandschappen. Dit is bijzonder, aangezien dit lang niet meer voor alle essen opgaat.
- Ondanks het stedelijke karakter van de Noordbarger es, komen hier plaatselijk waardevolle akkerranden en beschermde soorten voor, zoals het Grasklokje en de Gele Ganzebloem.
- Op de Emmer es komt een Rode lijst dagvlindersoort voor. En op de Noordbarger es zitten veel riet- en moerasvogels in een dobbe en er komen veel roofvogels en een uil voor.
- Vooral de omgeving van het dorpje Westenesch kent hoge natuurwaarden. In de ecologisch zeer waardevolle erf- en straatbeplantingen komen zoogdiersoorten voor die onder de Flora en Faunawet vallen.

Stedenbouw

- De stad Emmen heeft een stedenbouwkundige traditie die uniek is in Nederland.
- Karakteristiek van de stad Emmen is de consequente uitwerking van het uitbreidingsmodel van de "Open Groene Stad". In deze stad liggen grote groenzones die vaak een natuurlijke of historische oorsprong hebben: de Emmerdennen, het gebied van Zuidbargoer en het Noordbargoerbos. De Noordbargoer es, de Emmer- en de Schimmer es vervullen ook die functie van groene zone als begrenzing van de verschillende omliggende bebouwingseenheden.
- Het karakter van Emmen wordt nog steeds ontleend aan haar esdorpverleden.

Beleving

- Uit de reacties op de bewonersavond, de reacties op de brochure en de verschillende gesprekken met mensen in het veld, kunnen we concluderen dat de essen sterk gewaardeerd worden door bewoners van Emmen. Het is met name de grootte en de uitgestrektheid die de mensen zeer hoog waarderen.
- Welke stad van het formaat van Emmen kan zo'n indrukwekkend uitzicht vanuit haar centrum bieden?

Samenhang

- Van oudsher was er sprake van één groot aangesloten complex van essen die bij verschillende dorpsgebieden horen (Zuidbargoer, Noordbargoer, Westenesch, Emmen). De samenhang tussen de essen is echter niet meer te beleven.

Herkenbaarheid

- De essen hebben van oudsher een sterk landbouwkundige functie gehad. Op de Noordbargoer es begint deze functie echter steeds meer terrein te verliezen en dreigt de herkenbaarheid te verdwijnen.

Toegankelijkheid

- De Noordbargoer es is goed toegankelijk voor de mensen uit het centrum. Aandachtspunt blijft de moeite die mensen moeten doen om de es op te lopen.
- De Emmer en Schimmer es zijn minder goed toegankelijk.

Het beeld van de essen

- Met name de het vrije uitzicht over de essen wordt geroemd. Daarmee samenhangend het beeld van het silhouet van Westenesch en de bolling van de es.
- Door het landbouwkundig gebruik, het verbouwen van gewassen (zaaien, groeien, bloeien, oogsten) zijn de seizoenen goed te beleven.

Profilering

- De essen zijn in Drenthe vergeleken met andere gebieden in Nederland goed bewaard gebleven.
- Binnen de afzonderlijke essen in Drenthe nemen de essen van Emmen, ook vanwege de omvang, een belangrijke en unieke plaats in. Het is in feite de enige stad van deze omvang die nog een es heeft die functioneert als landbouwgebied. Ook de ligging van Emmen pal langs de es is uniek.

Betekenis van de essen voor de stad

Stedenbouwkundige traditie van Emmen

De stad Emmen heeft een stedenbouwkundige traditie die uniek is in Nederland. Tegelijkertijd is die traditie ook nog relatief jong. Tot aan de tweede wereldoorlog was er sprake van grote armoede in Zuidoost-Drenthe. In de negen buitendorpen heersten ellendige woontoestanden (Tekst Illustratie 1). Emmen zelf was echter hoofdzakelijk een renteniersdorp en een bescheiden streekcentrum; het deelde niet in de armoede van de buitendorpen. De Marshallhulp die vanaf 1947 op gang kwam betekende een kentering in de armoede van de gemeente Emmen. Het Rijk begon voor deze regio ontwikkelingssubsidies in te stellen, met het doel industriële bedrijven naar Emmen te helpen lokken.

Toen de industrialisatie door leek te gaan breken, ontstond het inzicht dat het kerndorp Emmen de grootste groeier zou moeten worden. De negen buitendorpen lagen op een veel te grote afstand van elkaar (gemiddeld 10 kilometer) om een samenhangend stedelijk systeem te vormen, met alle voorzieningen die in een stad thuishoren.

In de eerste helft van de jaren vijftig werden toonaangevende stedenbouwkundigen door de gemeente aangetrokken om vorm te geven aan de groeiopgave voor Emmen. De provincie stond een concentrische stadsontwikkeling voor, dat wil zeggen het situeren van nieuwe woonwijken zo dicht mogelijk

tegen de bestaande kern aan. De gemeente Emmen ging echter aan de slag met een veel decentraler model van stadsuitbreiding als uitgangspunt. Het concept van de Open Groene Stad werd geïntroduceerd: “Een open groene stad, waarin de bewoners zich thuis kunnen voelen, iets vinden van wat zij zich van het wonen in een groot dorp in Drenthe hadden voorgesteld [Tekst Illustratie 2]. Emmen zal een stad worden, akkoord, als het maar een dorp blijft!” (citaat van Mr. K.H. Gaarlandt, burgemeester van Emmen van 1946 - 1963).

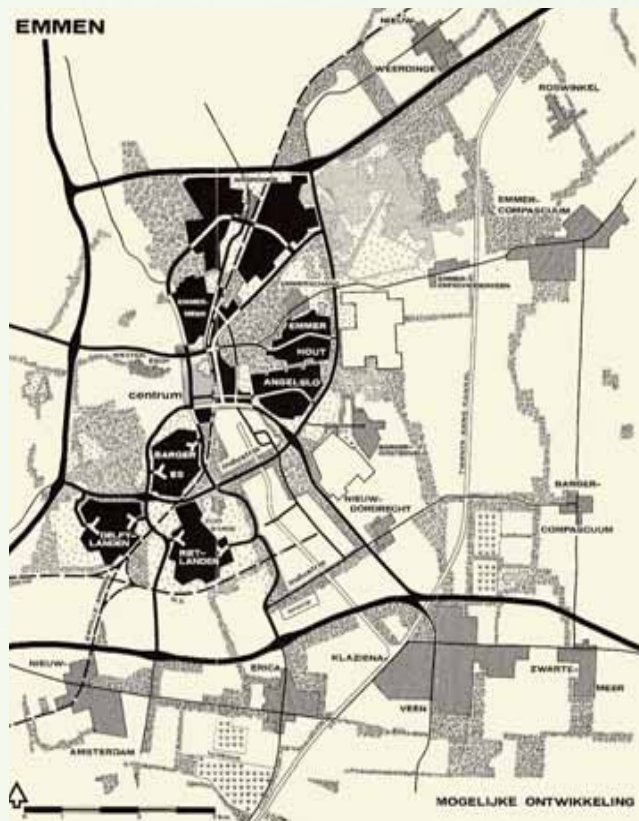
Met het concept van een stad, waarin dorpsgewijs gewoond werd, zou Emmen de concurrentie met andere woon- en werkmilieus aan kunnen. De doelstellingen van de Open Groene Stad zijn in 1958 in het inmiddels in procedure gebrachte “Plan in Hoofdzak, dorp Emmen”, tekeningnummer 58.000, nog wat specifiekier omschreven, omdat men dit plan in een Kroonberoep moest verdedigen tegenover de provincie. De discussie tussen de provincie Drenthe en het gemeentebestuur van Emmen over dit plan spitste zich gedeeltelijk toe op het vraagstuk van de essen [Tekst Illustratie 3]. De Kroon keurde dat plan uiteindelijk in 1960 goed. Daarna werd een begin gemaakt met de aanleg van de woonwijk Angelslo. In de jaren zestig/zeventig verscheen in meerdere versies het zgn. zwarte boekje van de afdeling stedenbouw van de dienst gemeentewerken over de ontwikkeling van Emmen. Daarin is het

stedenbouwkundige concept van Emmen, Open Groene Stad nader verbeeld (kaart ontwikkelingsvisie Emmen begin jaren '70)
De Noordbarger-, Emmer- en Schimmer es blijven onbebouwd.

De gemeente Emmen bestond destijds naast de centrale kern Emmen uit negen 'buitendorpen': Nieuw-Weerdinge, Roswinkel, Emmer-Compascuum, Barger-Compascuum, Nieuw-Dordrecht, Nieuw-Amsterdam, Erica, Klazienaveen en Zwartemeer. In totaal had de gemeente in de jaren vlak na de oorlog rond de 53.000 inwoners, waarvan er rond 12.000 in het dorp Emmen woonden.

Plandoelstellingen van de Open Groene Stad

- Een stad, waarvan landschappelijke elementen een integrerend deel zijn, omdat ze eraan grenzen, er in doordringen, er in opgenomen zijn;
- Een stad, waar openbare gebouwen, zoals middelbare scholen, ziekenhuizen of andere instellingen centraal kunnen liggen, doch gelijktijdig in een parkachtige omgeving, die men anders op z'n gunstigst slechts aan de periferie zou vinden;
- Een stad ook, waar het contact met de natuur een dagelijkse belevens kan zijn, zoals dat in grote delen van Emmen het geval is, wat ons in Emmen zo bevalt, wat anderen in Emmen zo opvalt, wat de charme is, nogmaals van deze industriële kern.

Ontwikkelingsvisie Emmen begin jaren '70

Burgemeester Gaarlandt formuleerde het in zijn pleitnota als volgt: *“En wat hierbij bovendien van groot belang is: wij hebben (...) het bos gespaard én de es; de es, die aanmerkelijk betere landbouwgrond is dan de gronden, die bij Angelslo in het geding zijn, de es die landschappelijk van zo bijzondere waarde is. De es, karakteristiek element in het Drentse landschap. De lichte glooiingen van de akkers en de wijsheid zijn van een bijzondere waarde. Twee hunebedden stofferden dit landschap op bijzondere wijze. Vooral het zogenaamde langgraf is zeer belangrijk en door het omringende geboomte zeer fraai.”*

De Hoofdingenieur-directeur van de volkshuisvesting voegt daaraan in zijn advies aan de minister nog het volgende aan toe: *“Het karakteristieke beeld van een onbebouwde es is niet te vervangen; of de aantrekkelijkheid van de wijk Emmermeer als woongebied alsdan behouden kan blijven, valt te betwijfelen; het langgraf komt alleen met deze entourage in zijn imposante ruigheid volledig tot zijn recht. Bovendien ligt ten zuiden van de es het zeer fraaie en weinig geschonden dorp Westenesch, een karakteristiek Drents landbouwdorp, dat zijn landschappelijk grote betekenis zal verliezen, wanneer het door een moderne woonwijk benaderd wordt.”*

Consequenties van bouwen op de essen

De gemeente Emmen heeft de ambitie door de groei naar 120.000 inwoners in 2020. In en rond Emmen is nog volop onbebouwde ruimte aanwezig. Hierbij doet zich de vraag voor of hier een bouwvolume gerealiseerd kan worden zonder dat daarbij de karakteristieke waarden van de essen en het ruimtelijke kwaliteitsbeeld van Emmen verloren gaan. Dit is een belangrijk discussiepunt als het gaat om de inpassing van de Emmer essen in de toekomstige stedenbouwkundige structuur. In het volgende wordt ingegaan op de consequenties van het realiseren van een substantieel bouwvolume op de essen.

Afstand nemen van de stedenbouwkundige traditie

Dit is een afbeelding van de manier waarop het provinciebestuur in de jaren 50 de ontwikkeling van Emmen voor ogen had: volledige bebouwing van de es, waardoor er een nieuwe woonwijk vlakbij het centrum zou ontstaan. Duidelijk is, dat het met de cultuurhistorische en landschappelijke waarde van de es en van de kern Westenesch gedaan zou zijn. Bewoners van het centrum van Emmen zouden een flink eind moeten lopen om ergens wandel- en recreatiemogelijkheden van enige omvang tegen te komen.

Een open es met een bebouwde rand

De bestaande randen van de es hebben een bijzondere waarde, niet alleen historisch en landschappelijk, maar ook stedenbouwkundig. Helaas zijn de historische randen van de es tegenwoordig in het landschap niet meer overal herkenbaar. In dit model worden die randen versterkt door het aanbrengen van lintbebouwing. De randen worden daardoor weliswaar herkenbaar, maar verliezen hun historische indentiteit. De randen van de es bestonden vroeger immers uit houtwallen en hagen om vee en wild van de kostbare oogst op de akkerlanden van de es te houden. Op de kaart lijkt dit een sympathieke vorm van bouwen. Door de randbebouwing ontstaat er echter een nieuwe, veel minder aantrekkelijke rand van de es. Het zicht op de es is er nog maar voor weinigen (de nieuwe bewoners). Dit geldt tevens voor de toegankelijkheid. Wil je als niet bewoner van de rand de openheid van de es kunnen ervaren dan zul je op een of andere wijze midden over de es moeten lopen.

Conclusies bouwen op de es

Compact en stedelijk bouwen op de essen breekt met de Emmense stedenbouwkundige traditie van bouwen in lage dichtheden op afstand van het centrum waarbij landschappelijke elementen een integrerend deel zijn. Bovendien wordt hiermee een streep gehaald door een historisch esdorpenlandschap. Uit het overzicht 'consequenties van bouwen op de essen' blijkt dat met het bouwen op de essen het karakter van het essenlandschap verloren gaat. Het meest kenmerkende van het essengebied is de sterke ruimtewerking en de openheid, een landschap vrijgehouden van bebouwing en bebossing.

¹De essen karakteriseren zich op dit moment door hun openheid. Voor een aantrekkelijke woonomgeving is een zekere mate van aankleding met groen (beschutting) noodzakelijk. Pas na enige decennia zal een geheel nieuw aan te leggen groenstructuur voldoende zijn volgroeid om ook daadwerkelijk deze aantrekkelijke woonomgeving waar te kunnen maken.

²Tummers, L.J.M. en J.M. Tummers-Zuurmond (1997). Land in de Stad; De stedenbouw van de grote agglomeratie. Uitgeverij Thoth, Bussum.

- (+) Op de es is op de lange termijn¹ een hoogwaardige woonomgevingen te realiseren met een landelijke uitstraling (groen wonen), die tegelijkertijd dicht tegen het centrum aanligt.
- (+) Bouwen op de es, in de nabijheid van het centrum, leidt mogelijk tot een betere benutting van de culturele en dienstverlenende infrastructuur van Emmen centrum.
- (-) Bouwen op de es maakt een einde aan de unieke stedenbouwkundige situatie van Emmen, waarbij er sprake is van een open eslandschap op 2 minuten loopafstand van het centrum.
- (-) De historische identiteit van het essenlandschap, waar Emmen deel van uitmaakt wordt hier verlaten.
- (-) Het (archeologisch en aardkundig) bodemarchief zal worden aangetast.
- (-) Het dorp Westenesch wordt bedreigd in haar specifieke landschappelijke context. Haar karakter en daarmee haar waarde zal verdwijnen.
- (-) De zeer sterke (visueel ruimtelijk) aanwezige contramal, vergelijkbaar in schaal en grootte met de Emmerdennen, wordt aangetast. Juist dergelijke structuren an zo'n schaal en omvang in een verstedelijkt gebied zou je moeten koesteren.²
- (-) Wonen op de es voegt niets toe aan de es zelf. Bestaande kwaliteiten voor een ieder worden verruild voor riant wonen voor weinigen.
- (-) Een verdere verstedelijking cq bebouwing van de es geeft aanleiding tot verdere bebouwing van de es in de toekomst.
- (-) De agrarische functie van de essen komt door verlies in landbouwareaal sterk onder druk te staan.

Toekomstbeelden

Vanuit de kwaliteiten een ruimtelijk programma bedienen

In het voorgaande is duidelijk geworden dat bouwen op de essen vergaande consequenties heeft voor het functioneren, de uitstraling en de identiteit van Emmen. De conclusie is dan ook dat nieuwbouw op enige schaal op de Noordbarger-, de Emmer- en de Schimmer es vermeden moet worden. In dit hoofdstuk willen we verkennen hoe de essen en de stad toch sterker op elkaar kunnen worden betrokken. Dit doen we aan de hand van een drietal modellen (denkoefeningen).

Wie zijn fantasie de vrije loop laat kan veel verschillende toekomstbeelden voor de essen en de stad Emmen bedenken. De vraag is echter een toekomstbeeld te schetsen op basis van de kwaliteiten die het overwegend agrarische gebied van de essen de stad Emmen te bieden heeft. Een toekomstbeeld waarbij uitdrukkelijk werd gevraagd naar de stedenbouwkundige potenties van die gebieden in relatie tot de stedenbouwkundige discussie die er in de gemeente momenteel gevoerd wordt. De verschillende varianten zijn erop gericht de discussie te voeden door inzichtelijk te maken welke ingrepen welke consequenties hebben voor de bestaande kwaliteiten en het bestaande ruimtelijke programma. Daarom worden de modellen met opzet wat extreem neergezet.

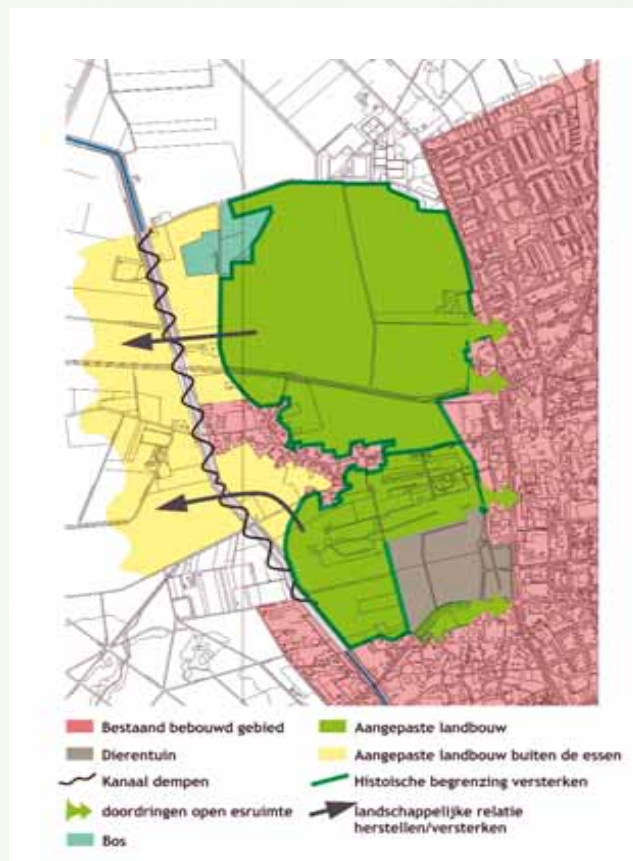
Drie ontwikkelingen op een glijdende schaal

Model 1, herstel van het historisch esdorpenlandschap, neemt als vertrekpunt het hoogtepunt uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het esdorpenlandschap. Alle ingrepen zijn erop gericht dit beeld, zo mogelijk, terug te 'restaureren'. Model 2, Historisch-agrarisch landschapspark als groene contramal, is erop gericht het agrarische karakter vast te houden en te versterken. Model 3, Groen wonen in de randen om de es, neemt de es zelf als vertrekpunt en zoekt in de randen naar mogelijkheden voor groen wonen.

Model 1

Herstel van het historisch esdorpenlandschap

In dit model worden de landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten van de es en haar landbouwkundig gebruik als uitgangspunt voor de toekomstige ontwikkeling genomen en worden andere aspecten daaraan ondergeschikt gemaakt. De oude functioneel landschappelijke relaties van het essensysteem worden zoveel mogelijk terug gebracht. Brinken in de stad worden weer groen, daar waar historische aanleidingen zijn dringt de es de stad binnen, de dierentuin zal niet verder uitbreiden, het Oranjekanaal wordt gedempt en de historische landschappelijke begrenzingen van de es (tijdsbeeld 19^e eeuw) in de vorm van wild- of houtwallen worden in ere hersteld. Deze variant heeft dus vergaande consequenties voor bestaande infrastructuur en het bebouwde oppervlakte in de stad en stadsrand.

Herstel van het historisch esdorpenlandschap.

Thema	Effect
Historie	(+) Herstel verbindingen omliggende dorpen en Emmen met de es vanuit de brinken. (+) Best denkbare formule voor het behoud van het (archeologisch en aardkundig) bodemarchief. (-) Erg historiserend. Één bepaald tijdsbeeld (19e eeuw) wordt als referentie genomen. (-) Met het verdwijnen van het kanaal wordt ook een stukje historie weggepoetst.
Landschap	(+) Door het herstel van het historisch essensysteem (alleen visueel ruimtelijk, niet ruimtelijk functioneel) wordt de visueel-landschappelijke verbinding hersteld met omliggende landschappen.
Landbouw	(+) Normale (bestaande) agrarische bedrijfsvoering wordt niet belemmerd. (+) Goed perspectief voor agrariërs voor verbreding en vergroting van de plaatselijke afzetmarkt.
Ecologie	(+) Goede uitgangspunten voor agrarische natuur. (-) Ecologische en recreatieve potenties van het kanaal worden niet erkend. Het kanaal maakt namelijk onderdeel uit van groter geheel.
Stedenbouw	(+) Kans om ruimtelijke relatie met es te herstellen voor Noordbargen en Emmen. (+) Stedenbouwkundige programma kan gerealiseerd worden door herstructurering bestaand stedelijk (centrum) gebied en door inbreiding. (-) Andere ruimtelijke ontwikkelingen (zoals ontwikkeling dierentuin op de Noorbarger es) worden op slot gezet.
Beleving	(+) Het wordt weer echt mogelijk de wortels van Emmen te voelen. (+) Stad en (agrarisch) landschap worden als een ervaren. (+) De binding van de Emmenaren met het essenlandschap wordt versterkt.
Profilering	(+) Vernieuwend, kansen om er echt iets van te maken, een afwijkend model waarin de (historische) identiteit van Emmen op bijzondere wijze wordt neergezet. Emmen, esstad in Nederland!
Waterhuishouding	(-) Dempen van kanaal heeft vergaande consequenties voor waterhuishouding van de essen, maar ook van het gebied ten westen daarvan.
Ruimtelijk programma	(-) Wellicht kostbaar vanwege inruil rood voor groen in centrumgebied, en herstructurering bestaand stedelijk gebied. (-) Kanaal dempen niet realistisch. Er is sprake van een grote nadelen (enorme kostenpost, zonder kostendrager als stedenbouw) tegenover beperkte voordelen.

Model 2

Historisch-agrarisch landschapspark als groene contramal

De huidige stedelijke grenzen worden de nieuwe grenzen van de es. In dit model worden de grenzen van de essen zichtbaar gemaakt. De (restanten van de) Noordbarger es worden ontwikkeld tot een landschapspark gericht op het stadscentrum dat qua inrichting refereert aan de es. Op de Emmeren Schimmer es wordt het agrarisch gebruik gehandhaafd, waarbij op termijn een agrarische verbreding⁵ onvermijdelijk wordt geacht. Aan de stadszijde worden de huidige openingen naar de es gebruikt als groene overgangsgebieden (nieuwe brinkruimten / toegangs-gebieden), waarbij parkachtige gebiedjes (transparant met bomendak, extensieve bebouwing in paviljoen-achtige setting) een logische overgang vormen tussen het stedelijk gebied en de open es.

Model 2 onderscheidt zich van model 1 door een meer flexibele omgang met het verleden in het heden. Het agrarisch verleden is hier inspiratiebron voor het heden. Lopende ontwikkelingen, zoals bijvoorbeeld de verwachte uitbreiding van de dierentuin en de bebouwing van de locatie Hemmen worden niet op slot gezet. Wel klinkt hier het pleidooi voor een passende landschappelijke inpassing van die uitbreidingen.

⁵ Bij agrarische verbreding denken we aan agrarische activiteiten die sterker op de stad zijn gericht: stadslandbouw, zorglandbouw, hobbyboeren, landbouw en recreatie, volkstuinen, etc.

Thema	Effect
Historie	(+) Met de nieuwe brinken wordt de relatie tussen stad en es versterkt. (+) Het (archeologisch en aardkundig) bodemarchief zal redelijk intact blijven.
Landschap	(+) Westenesch behoud haar sterke relatie met het landschap. (+) Behoud van landschappelijke kwaliteiten (sterke ruimtewerking en ongereptheid). (-) De Noordbarger es wordt definitief gehalveerd.
Landbouw	(+) Normale (bestaande) agrarische bedrijfsvoering wordt niet belemmerd. (+) Goede kansen voor agrariërs voor verbreding en vergroting van de plaatselijke afzetmarkt.
Ecologie	(+) Goede uitgangspunten voor agrarische natuur. (+) Ecologische en recreatieve potenties van het kanaal worden erkend.
Stedenbouw	(+) Kans om ruimtelijke relatie met es te verbeteren voor Noordbarger en Emmen. (+) De essen krijgen een logische functie in het stedelijk weefsel. (+) Stedenbouwkundige programma kan gerealiseerd worden door herstructurering bestaand stedelijk (centrum) gebied en door inbreiding. (-) (ook al is het een voldongen feit) De dierentuin krijgt gelegenheid om de es verder aan te tasten.
Beleving	(+) Stad en (agrarisch) landschap worden als een ervaren. (+) De binding van de Emmenaren met de essen wordt versterkt.
Profilering	(+) Kans om de essen een vitaal onderdeel te laten zijn van de stad Emmen. Ook in dit model is Emmen, esstad van Nederland!
Waterhuishouding	(+) Geen sprake van bedreiging van de waterkwaliteit door allerlei gebiedsvreemde ontwikkelingen.
Ruimtelijk programma	(+) Het model lijkt realistisch en uitvoerbaar.

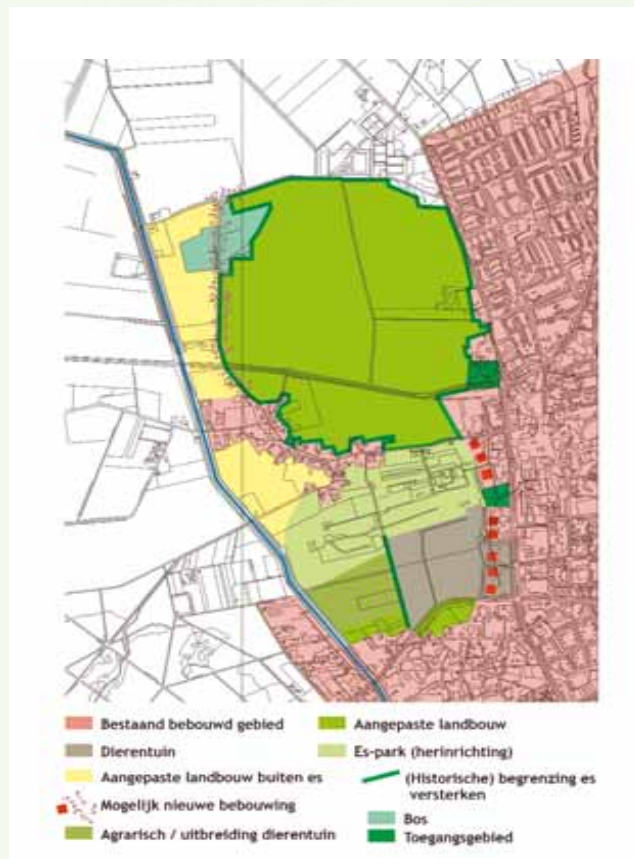
Historisch-agrarisch landschapspark als groene contramal.

Model 3

Groen wonen in de randen om de es

In dit model zijn de historische grenzen van de es opgezocht (van rond 1800). Daarbuiten staat het gebied in beginsel vrij voor verstedelijking, waarbij wordt aangesloten bij de aanwezige landschappelijke en ruimtelijke kwaliteiten. Aan de stadszijde wordt de oude grens eveneens zichtbaar gemaakt, waarbij aan de centrumzijde een aanzienlijke verdichting mogelijk is. Wel worden de huidige openingen naar de es aan de stadszijde gebruikt als groene overgangsgebieden (nieuwe brinkruimten).

Model 3 onderscheidt zich van model 2 door de ruimte die er gecreëerd wordt voor bebouwing langs de randen van de es. De ruimte van de es zelf wordt ook in model 3 gerespecteerd. Het leggen van een sterke visueel ruimtelijke verbinding tussen Emmen en de essen krijgt ook hier aandacht.

Groen wonen in de randen om de es.

Model 3	Effect
Historie	(+) De historische identiteit van de es (van 1800) als omsloten gebied wordt goed zichtbaar. (-) Één bepaald tijdsbeeld (1800) wordt als referentie genomen. (-) Het (archeologisch en aardkundig) bodemarchief zal buiten de grenzen van 1800 aangetast worden.
Landschap	(+) Kans om ruimtelijke relatie met es te verbeteren aan de huidige centrumzijde van Emmen en voor Noordbarge. (-) Westenesch komt tegen een nieuwe ontwikkeling te liggen. Haar karakter en daarmee haar waarde zal voor een deel verdwijnen. (-) Geeft risico op verdere omsluiting (door bebouwing), waardoor de es steeds meer een eiland in het stedelijk gebied wordt.
Landbouw	(-) Kansen voor normale agrarische bedrijfsvoering nemen af (areaal agrariërs staat sterk onder druk). (+) Kansen voor verbreding en vergroting van de plaatselijke afzetmarkt.
Ecologie	(+) Goede uitgangspunten voor agrarische natuur. (-) Bebouwing aan de rand van de es zet ecologische potenties tussen kanaal en es onder druk.
Stedenbouw	(+) Potentie voor interessant nieuw woonmilieu. (-) Wonen op afstand (met mobiliteits- en infrastructurele problemen). (-) Bestaand aantrekkelijk woonmilieu Westenesch (als esdorp) neemt af in waarde door zeer nabije vestiging nieuwe woonmilieus.
Beleving	(-) De beleving van de randen zal sterk veranderen. Vanuit Emmen naar het westen kijkend zie je dan huizen, waar je nu de groene 'wand' van het oranjekanaal ziet.
Profilering	(-) Reëel gevaar voor Emmen om haar band met de essen te verliezen en daarmee zichzelf te onderscheiden van de rest van Nederland!
Waterhuishouding	(-) Het Oranjekanaal is in potentie een gevaar voor de verdroging van het gebied. (-) In dit model zal beperkt bouwen worden toegestaan in het grondwaterbeschermingsgebied.
Ruimtelijk programma	(+) Wellicht goed uitvoerbaar (financieel). (-) Maatschappelijke haalbaarheid is twijfelachtig.

Uitwerking voorkeursvariant

Er is niet voor model 1 gekozen, omdat in deze variant een te sterk historiserend beeld van het Drentse esdorpenlandschap wordt nagestreeft. Dit zou te weinig ruimte bieden aan de (onvermijdelijke) ontwikkelingen die op het gebied afkomen. Model 3 daarentegen geeft in onze ogen teveel ruimte aan nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen, door er mogelijkheden voor nieuwe bebouwing toe te staan. Hierdoor zullen delen van het zeer waardevolle bodemarchief worden aangetast. Beredenerend vanuit de terminologie van de Nota Belvedere zouden we kunnen zeggen dat model 1 teveel aan de behoudende kant zit, terwijl model 3 vanuit het perspectief van cultuurhistorie juist teveel 'ontwikkeling' nastreeft.

In dit hoofdstuk wordt de voorkeur voor Model 2 nader toegelicht (Model 2). Daarnaast wordt in dit hoofdstuk verkend hoe model 2 zich in de tijd zou kunnen ontwikkelen (Strategie). Aan de hand van drie tijdshorizonten wordt een streefbeeld beschreven, worden mogelijke beheersmaatregelen uiteengezet en wordt een schets gegeven van het gebied van de essen en de mogelijke fysieke ingrepen (Tijdshorizonten). Daaraan voorafgaand worden met behulp van een gereedschapskist mogelijke inrichtingselementen geïdentificeerd (Gereedschapskist).

Model 2

In de voorgaande hoofdstukken is geconstateerd dat de essen van groot belang zijn voor de wijze waarop Emmen zich als stad onderscheidt van de rest van stedelijk Nederland. Een van de voornaamste redenen om in de toekomst zorgvuldig met de es om te gaan is haar bijzondere landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteit en de potenties van de essen als uitloopgebied voor huidige en toekomstige bewoners van de kern Emmen. De afgelopen decennia is de verbinding van de stad met haar es echter onder druk komen te staan. Ook is geconstateerd dat er verschillende ontwikkelingen (o.m. dreigende veranderingen in de landbouw en stedelijke claims) op het gebied afkomen die mogelijk het karakter van de essen, en daarmee het beeld van Emmen verder zullen gaan veranderen.

Model 2 sluit lopende ontwikkelingen niet uit en schept tevens een raamwerk om de essen als agrarische complexen in hun waarde te laten. In dit model worden de landschappelijke en cultuurhistorische waarden gerespecteerd en als inspiratie gebruikt bij het vormgeven en organiseren van de nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. Binnen dit model wordt aangesloten bij het adagium van de Nota Belvédère: “behoud door ontwikkeling”. In deze beleidsnotitie wordt gepleit voor behoud van cultuurhistorische waarden door ontwikkelingen toe te

staan. Dit roept de vraag op welke ontwikkelingen dan wél goed uitpakken voor het behoud van de cultuurhistorische kwaliteiten van de essen. Hier is op basis van de huidige inzichten nog niet een eenduidig antwoord op te geven, want wat vandaag goed is voor de essen, kan morgen misschien wel contraproductief zijn en andersom. En wat op het oog strijdig lijkt met de essen, kan bij nader inzien wel eens voor meer bekendheid, draagvlak en gebruik leiden. Overigens blijft een verdere intensivering van het stedelijk gebied aan de oostkant van de Odoorner- en Hondsrugweg altijd mogelijk. In het Masterplan Emmen Centrum (MEC) wordt in het hart van het centrumgebied de sprong over de Hondsrugweg gemaakt in westelijke richting. De groene toegangsgebieden vormen de logische overgang tussen het stedelijk gebied en de open es.

Strategie

Het is een onontkoombaar feit dat hetgeen er nu is met het verstrijken van de tijd zal gaan veranderen. Dit is overigens altijd zo geweest. We kunnen niet alles houden zoals het is. De effecten van de ontwikkelingen in de landbouw zijn moeilijk in te schatten. Het staat echter vast dat er veel gaat veranderen. De vraag is alleen hoe lang dat nog duurt. De landbouw is nog steeds de grootste drager van het landschap van de essen en heeft historisch gezien ook de sterkste band met de essen. Ontwikkelingen in de landbouw zullen veranderingen in het landschap van de essen teweeg brengen. Deze veranderingen zullen bepalend zijn voor het beeld van

Emmen en het karakter van de essen.

In dit hoofdstuk wordt model 2 in de tijd uitgewerkt. Dit gebeurt aan de hand van drie streefbeelden corresponderend met een korte-, middellange- en lange termijn. Het betreft een denkoefening en is geenszins bedoeld om daadwerkelijk zo uitgevoerd te worden.

De relatie tussen ontwikkeling en behoud staat hierbij centraal. De mate waarin nieuwe ontwikkelingen worden toegelaten verandert met het verstrijken van de tijd. De aanbevelingen per streefbeeld monden uit in mogelijke beheers- en inrichtingsmaatregelen voor de stad en haar essen. Ze hebben als doel de unieke relatie tussen stad en es vast te houden en waar mogelijk te verbeteren. Belangrijke terugkerende aandachtspunten zijn interactie tussen politiek, beleid, bewoners en boeren, ideevorming ten behoeve van bevordering van stedelijk medegebruik en landbouwperspectieven afgezet tegen de heersende trends.

Gereedschapskist

Op basis van de inventarisatie is een “gereedschapskist” samengesteld van elementen die bruikbaar zijn voor de verdere ruimtelijke planvorming. Het betreft elementen die vanouds op en langs de essen voorkomen of voorkwamen. Ze maken deel uit van het historische landschap en passen dus goed in de omgeving. Door bij de planvorming gebruik te maken van deze (niet wezensvreemde) elementen wordt een ontwerp verkregen dat landschappelijk verantwoord is.

De onderstaande beschrijving van de elementen uit de gereedschapskist bevat details van de TMK⁶ (+/- 1860) en zo mogelijk foto's van het element elders.

Tijdshorizonten

Korte termijn	'de beleefde es'
Middellange termijn	'de medegebruikte es'
Lange termijn	'de gemeenschappelijke es'

⁶ TMK staat voor Topografische Militaire Kaart.

a**Pad**

Voetpaden kwamen vroeger in grote getale voor (kerkenpaden, schoolpaden).

Tegenwoordig is dat veel minder, alhoewel de laatste jaren de belangstelling voor het wandelen toeneemt. Paden zijn er in alle maten en vormen: van onverharde strookjes van nauwelijks 0,5 m breed tot brede verharde straten. In de gereedschapskist zitten paden van 0,75 tot 1,5 m breed met een halfverharding.

b**Zandweg**

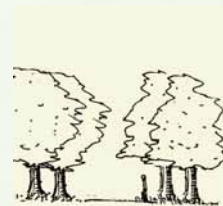
Onverharde wegen die voor de dagelijkse verbindingen zorgden. Verreweg de meeste wegen waren in de negentiende eeuw nog onverhard. Gedurende twintigste eeuw zijn de meeste verhard.

c**Laan**

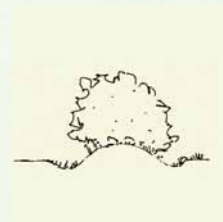
Doorgaande wegen werden vaak voorzien van opgaande boombeplanting om de reiziger in de zomer verkoeling te bieden. En om status aan te brengen: als je over een laan naar een buitenplaats reed, wist je dat de bestemming een zekere status had.

d**Dubbele laan**

Een dubbele laan (met 2 rijen bomen aan weerszijden van de rijbaan, dus in totaal 4 rijen bomen) had nog meer status dan een enkele. Veel belangrijke doorgaande wegen, zoals postroutes, werden van dubbele laanbeplanting voorzien.

e**Houtwal**

De grens tussen de es en de heidevelden ("woeste gronden") werd gemarkeerd door een houtwal: een wal van 1 m of hoger, begroeid met hakhout, zoals eikenstobben, berken, hazelaar, braamstruiken etc. Men zorgde ervoor dat de begroeiing erg dicht was, zodat het vee (met name schapen die vrij rondliepen op de heidevelden) niet op de akkers kon komen.

f**Bloemrijke akker (akkerrand)**

Toen er nog geen bestrijdingsmiddelen waren, waren alle akkers bloemrijk (korenbloemen, klaprozen).

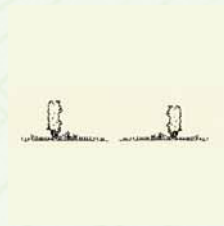
Tegenwoordig ziet men deze wilde flora nauwelijks meer op de akkers. Daarom wordt er in sommige gevallen voor gekozen geen bestrijdingsmiddelen toe te passen. Soms ook worden stroken aan de randen van de akker ingezaaid met wilde bloemen.

g

Kamp

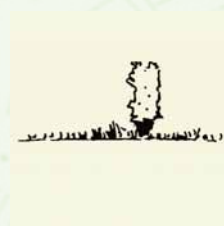
Afgesloten weilandjes of akkers, die ieder afzonderlijk omsloten waren met een houtwal of een dichte haag, werden “kamp” genoemd. Ze lagen in het algemeen temidden van de woeste gronden of er tegenaan. Verreweg de meeste kampen zijn verdwenen: de omliggende heidegronden zijn ontgonnen en de hagen of houtwallen zijn vervangen door prikkeldraad.

h

Haag

De erven en tuintjes bij boerderijen nabij de es werden omringd door hagen. Vaak lag er dicht bij de boerderij een apart weiland voor jongvee. Voorkomen moest natuurlijk worden dat het vee over de akkers liep en allerlei schade aanbracht. Daarom werden die hagen met bijzonder veel zorg bijgehouden en zonodig gevlochten. De kunst van het hagen-vlechten is, met de komst van de prikkeldraad, in Nederland vrijwel verloren gegaan.

i&j

Brink

Binnen of aan de rand van een nederzetting lag een stuk gemeenschappelijke grond (in deze omgeving niet met een vaste vorm), waarop oorspronkelijk het vee verzameld werd om het naar de gemeenschappelijke weidegronden te drijven, waar samenkomsten plaatsvonden e.d. Vaak was deze brink beplant met hoogopgaande bomen (eiken), die als bouw-hout konden dienen. Er was vaak ook een drenk/brandkuil. De huidige brink van Emmen is vrijwel geheel verhard en heeft een heel andere uitstraling en functie dan vroeger.

Tijdshorizonten

'de beleefde es'

Streefbeeld

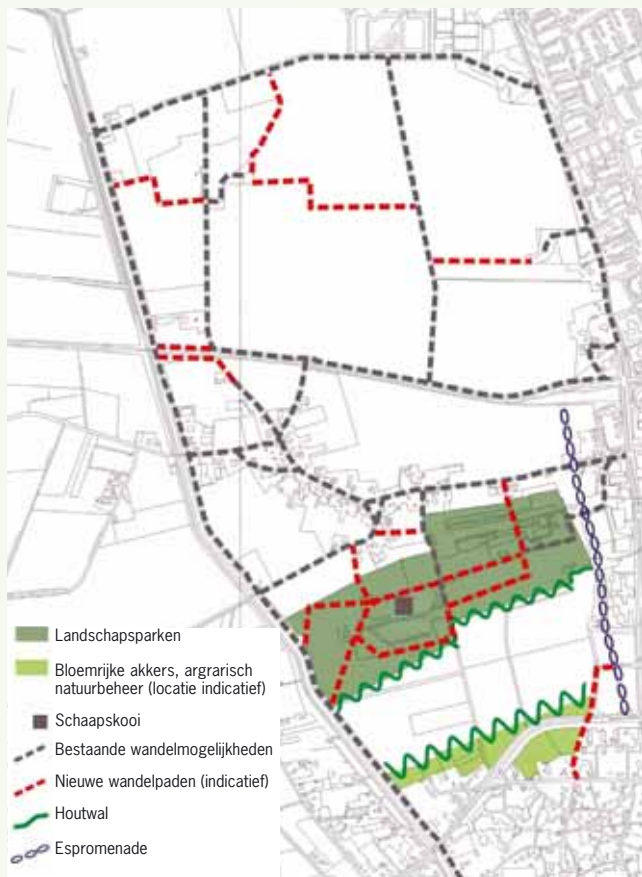
De landbouw blijft hoofdgebruiker van de es. Toch wordt er veel werk gemaakt van het verbeteren van de belevingsmogelijkheden en gebruiksmogelijkheden voor de stedelingen. Waar mogelijk is er vanuit de stad een vrij zicht op de zoveel mogelijk open es. De bewoners van Emmen zijn goed geïnformeerd over de geschiedenis en de hedendaagse cultuurhistorische waarden van de essen. Hier en daar zijn de wandelmogelijkheden uitgebreid. In het landschapspark is een deel van de cultuur zichtbaar gemaakt met een schaapskooi en met wat kleinschalig verbouwde esgewassen, maar tevens is er rekening gehouden met het organiseren van evenementen. Er is een harmonieus geheel ontstaan in de ruimtelijke verschijningsvorm van landschapspark, waterleidinggebied en dierenpark. Vanuit het nieuwe centrum is er op tal van plaatsen zowel zicht op de open essen, alsook toegang tot de Emmer es.

Beheersmaatregelen

De agrarische sector houdt een sterke greep op de es. De landbouw heeft de stad Emmen niet nodig als afzetmarkt. Om de es sterker te betrekken bij de stad zal er actief gestuurd moeten gaan worden.

Om de es beter te ontsluiten moeten of gronden worden aangekocht en de bestemming worden veranderd en vastgelegd of men moet met de boeren in dialoog (keukentafelgesprekken) om te kijken waar er ruimte is om wandelpaden te realiseren. Een 'vereniging van vrienden van de es' zou in deze situatie een bruikbare formule zijn om activiteiten te organiseren als: het aanleggen en onderhouden van paden, het bouwen van een schaapskooi of het verbouwen van oude esgewassen. Door middel van subsidiering kunnen veel zaken gerealiseerd worden met behulp van vrijwilligers. Subsidies kunnen vanuit de gemeente of de provincie worden verstrekt, maar ook bestaande landbouwregelingen en landbouwsubsidies behoren tot de mogelijkheden.

Om daadwerkelijk een goede afstemming tussen de verschillende gebruikers van de Noorbarger es te realiseren zal er intensief moeten worden samengewerkt. De dieren tuin, het waterleidingbedrijf, de boeren en bewoners en / of dorps- en wijkbelangenverenigingen kunnen niet meer om elkaar heen.

Mogelijke activiteiten

Partijen als onder meer Provincie, Stichting het Drentsch Landschap, Waterleidingmaatschappij Drenthe (WMD), Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer zouden kunnen worden aangesproken op hun kennis en ervaringen met vergelijkbare vraagstukken elders in Drenthe of Nederland. Zo zouden ze kunnen bijdragen aan het welslagen van activiteiten op de Emmeressen.

Om de Emmenaren een sterker esbewustzijn bij te brengen zou op scholen in de regio (in Drenthe) meer aandacht kunnen worden besteed aan educatie over de specifieke landbouwkundige / natuurlijke / visueel ruimtelijke / historische kwaliteiten van de essen.

De es als landschapspark. Dit trekt mensen naar de es, voor lunchpauze, wandeling, etc. Qua vormgeving zijn hier nog heel veel verschillende oplossingen voor te bedenken. Een park hoeft niet persé groen te zijn en vol bomen te staan bijvoorbeeld.

Mogelijke inrichtingselementen voor de korte termijn, 'de beleefde es'.

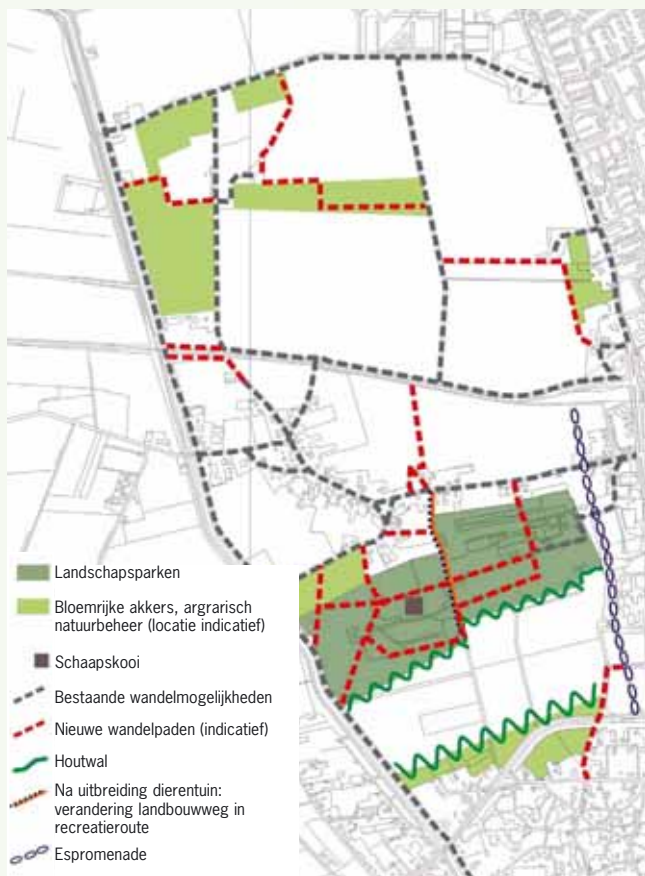
‘de medegebruikte es’

Streefbeeld

De landbouw heeft na een periode van afbouw van EU-subsidies meer oog voor de directe vermarkting van de kwaliteiten en producten van de es in de stad. Hier en daar zijn er mogelijkheden om te participeren in het landbouwbedrijf, zowel voor zakenlieden die de bakens willen verzetten als voor langdurig zieken. Er is een diversificatie in het landbouwbedrijf opgetreden die het esbeeld inkleuren. Er is een patchwork ontstaan van graanteelt, teelt van energiegewassen, teelt van culinair historische gewassen voor ‘het neusje van de zalm’ in de horeca. Dit uit zich in de percelering van de es, de percelen zijn kleinschaliger geworden. Aan de arbeidsintensieve teelten wordt meegewerkt door Emmenaren die het leuk vinden te assisteren op het boerenbedrijf. Maar ook is de hoogwaardige dierenhouderij weer in geringe mate teruggekomen. Overal op de es kan gelopen worden, omdat het recht van overpad in een superdeal is vrijgekocht door de vereniging M&S. Langs de rand van de stad worden gronden verpacht aan mensen die behoefte hebben aan een overtuin en ook het areaal volkstuinten is uitgebreid.

Beheersmaatregelen

De es wordt zeer intensief medegebruikt door de stad. De agrarische activiteit bepaalt hier nog steeds de hoofdmoot van het grondgebruik, maar is in haar positie kwetsbaar geworden. De gemeente zou er goed aan doen ruimte te bieden aan initiatieven (gedoogbeleid). Om het agrarisch beheer van het gebied veilig te stellen is het verstandig een essenfonds in het leven te roepen. Een fonds dat bijvoorbeeld beheerd kan worden door een ‘stichting als vrienden van de Emmeressen’. Naast een essenfonds zijn ook andere bestaande subsidie-stelsels als natuurregelingen aantrekkelijk. Het is van cruciaal belang voortdurend in dialoog te zijn: waar willen de boeren naar toe, wat wil de gemeente en wat zijn de wensen van de bewoners. Betrek de scholen bij de es door ze te leren over de specifieke landbouwkundige mogelijkheden van de es. Samenwerking tussen partijen is ook in deze situatie niet vanzelfsprekend. Er zou actief gestuurd kunnen worden op het bijeenbrengen van boeren en lokale middenstand. Ook gezondheidsinstellingen, een Noaber foundation of een Raad voor oudheidkundig bodemonderzoek kunnen bij de verschillende initiatieven interessante partijen zijn.

Mogelijke activiteiten

Door het organiseren van open dagen op boerderijen of landerijen worden de Emmenaren in de gelegenheid gesteld kennis te nemen van het boerenbedrijf.

Ook congressen of symposia over hunebedden, over de historische agrarische / landschappelijke ontwikkeling van de streek, over het stedenbouwkundige verleden van Emmen, kunnen de aandacht voor de specifieke kwaliteiten van de essen versterken.

Oude gewassen verbouwen en oogsten vergroot het besef van het vroegere gebruik van de essen. En maakt daarmee het karakteristieke van de es zichtbaar voor bewoners.

Aandacht voor natuur & landschap bij het beheer van de esgronden maakt de es een aantrekkelijker gebied om te vertoeven, waardoor mensen meer gebruik zullen maken van de es als stedelijk uitloopgebied. Bovendien maakt het de es ook op een andere (misschien zelfs meetbaardere) manier waardevol: zeldzame soorten, vogels, akkeronkruiden, etc. Er zijn op het vlak van agrarisch natuur- en landschapsbeheer verschillende experimenten gaande, zoals de pilots boeren voor natuur in Delfgauw (Zuid-Holland) en landgoed Twickel (Twente).

Mogelijke inrichtingselementen voor de middellange termijn, 'de medegebruikte es'.

‘de gemeenschappelijke es’

Streefbeeld

Qua organisatie van de bedrijfsvoering en bedrijfsstructuur is de es een deel van de stad geworden. De bewoners hebben vrij toegang tot de es en de meeste producten worden direct afgezet aan particulieren, door middel van product-abonnementen. Aan de mensen die aan de rand van de es wonen is het eeuwigdurend recht van vrij uitzicht verkocht door de boeren. Die hebben daar op hun beurt een percentage van de waardevermeerdering van de huizen voor teruggekregen. Alles is notarieel verankerd in de eigendomsakten. Delen van de es zijn in eigendom bij een Eigentijdse Markestichting. Het beheer van het landschap wordt gefinancierd vanuit een duurzaam fonds, dat is ingesteld door bemiddeling van de Markestichting en dat wordt voorgezeten door de Burge-meester van Emmen. Hierbij is er een heldere vergoedings-systematiek uitgekristalliseerd, met uiteindelijk een vergoeding per vierkante meter.

Beheersmaatregelen

Door de sterke integratie van es en stad is de es als agrarische enclave veel minder kwetsbaar geworden. De agrarische activiteit op de es is nog steeds bepalend voor het beeld. De gronden worden bewerkt en beheerd door boeren én stedelingen. Gronden komen steeds vaker in eigendom van de Stichting vrienden van de Emmer essen. Leden van de Stichting dragen met hun financiële bijdrage bij aan de kosten voor het beheer, maar kunnen ook een bijdrage in natura leveren door dat beheer zelf ter hand te nemen. Er is geen afhankelijkheid meer van subsidies. In deze situatie zou een systeem van adoptie goed passen. Een systeem waarbij bewoners in de gelegenheid gesteld worden om bijvoorbeeld grond of bomen of gebouwen te adopteren, en zo veilig te stellen. Hier staat de overheid veel meer op de achtergrond en nemen de bewoners en gebruikers de eigen verantwoordelijkheid.

Emmen

- Landschapsparken
- Bloemrijke akkers, agrarisch natuurbeheer (locatie indicatief)
- Herstel van historisch kampenlandschap
- Herstel doorgaande laanbeplanting
- Bestaande wandelmogelijkheden
- Nieuwe wandelpaden (indicatief)
- Houtwal
- Schaapskooi
- Voetgangersbrug
- Espromenade

Mogelijke inrichtingselementen voor de lange termijn, 'de gemeenschappelijke es'.

Tot slot

Met het onderzoek naar de essen is een belangrijke stap gezet in het denken over de toekomst van de essen grenzend aan het centrumgebied van Emmen. De resultaten van het onderzoek vormen enerzijds een bouwsteen voor het op te stellen structuurplan betreffende de toewijzing van mogelijke bouwopgaven in de toekomst, anderzijds kan het gebruikt worden bij de opgave om de relatie tussen stad en land (lees essen) te versterken.

Het resultaat is er naar. De kwaliteiten van Emmen en haar essen worden in woord en beeld helder benoemd. Dit is niet alleen vanuit het perspectief van de wetenschap en haar kwantitatieve en kwalitatieve beoordeling, maar evenzeer vanuit het perspectief van de bewoners van de stad en de omgeving.

De aanbevelingen in het rapport gaan in op het vasthouden en waar mogelijk het verbeteren van de unieke relatie tussen stad en es. Dit is niet een taak voor de gemeente alleen, maar een opgave waar ook de gebruikers van de es en de bewoners van Emmen een belangrijke rol bij spelen.

Het college van burgemeester en wethouders heeft geen standpunt ingenomen over de in het rapport verwoorde voorkeuren. In het nieuwe structuurplan voor Emmen worden de aanbevelingen en resultaten uit dit rapport meegenomen. Binnen deze ontwikkelingsvisie voor de gehele gemeente Emmen vindt de uiteindelijke besluitvorming plaats.

"Emmen in het perspectief van de es, van esdorp naar esstad is een uitgave van de gemeente Emmen. Het boekwerk is tot stand gekomen mede dankzij een subsidie van het Stimuleringsfonds voor Architectuur op grond van de Regeling Projectsubsidies Belvedere."

ADVIESBUREAU CUIJPERS

Emmen

